

Enkele documenten betreffende het onderwijs in Noord-Nederland uit het laatste kwartaal der 16de eeuw

J. G. C. A. BRIELS

Kunsthistorisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht.

Ondanks de vele onderzoeken, die tot op heden verricht werden met betrekking tot de geschiedenis van het niet-universitair onderwijs in de Republiek der Verenigde Provinciën, zijn talrijke aspecten daarvan nog onbekend of onduidelijk gebleven. Dikwijls is het ontbreken van de juiste archivarische bronnen hiervan de reden.

Met het oog hierop hebben wij gemeend, aan de schooldocumenten, waarop wij toevalligerwijs de hand konden leggen, door de druk bekendheid te moeten geven. Zij heffen het gemis aan informatie weliswaar niet op, maar dragen wel bij tot het verder terugdringen van de veelal grote onbekendheid, die op dit gebied nog heerst.

De Leidse schoolordonnantie van 1578

Het document, dat wij in Bijlage I aanbieden, geeft de ordonnantie weer, zoals die betreffende de bij-scholen op 30 oktober 1578 werd afgekondigd door de Magistraat van Leiden¹. Zeer waarschijnlijk bezitten we hierin één van de vroegste, bewaard gebleven schoolreglementen, die in de jaren na 1572 tot stand zijn gekomen. Helaas is de ordonnantie, die 'op 't stuck van de schoele' op 10 februari 1578 door de Goudse Vroedschap werd vastgesteld, niet bewaard gebleven².

De noodzaak om tot een officiële regeling van het onderwijs in de bij-scholen te komen, deed zich te Leiden in deze jaren ook duidelijk gevoelen. De stadsbevolking had zich in korte tijd geweldig uitgebreid, en wel voornamelijk door toedoen van de immigratie van Zuidnederlanders, die de stad òf rechtstreeks uit het Zuiden òf via Engeland bereikten³. Dit onvoorziene bevolkingsaccres veroorzaakte spontaan de oprichting van private scholen en schooltjes, waar de talrij-

ke jeugdige inwoners van Leiden hun eerste onderricht konden genieten.

Bovendien trok de sinds enkele jaren gestichte Universiteit talrijke jongeren aan, die het op prijs stelden, zich ter voorbereiding op hun universitaire studies, in de Universiteitsstad zelf onder leiding te stellen van een gekwalificeerde particuliere schoolmeester. Juist in deze jaren vernemen we dan ook van de vestiging te Leiden van verschillende – meestal Zuidnederlandse – Latijnse of Francoysche schoolmeesters, die een particuliere school annex internaat openen. Zo woont de vroegere Amsterdamse rector Mr. Eylardus Augustijn van Langeweer in 1581 met vrouw, kinderen en 13 studenten in de Breestraat⁴. De Franchoysche schoolmeester Mr. Matthias Mintens, uit Antwerpen afkomstig en aanvankelijk te Delft werkzaam, heeft zich in 1576 te Leiden gevestigd; zijn school is in 1581 in de Kloksteeg, in 'De commandurie, die verhuurt wert mit den boomgaert': 20 jongens en meisjes wonen bij hem in. Vlak daarbij, 'opt Kerckhoff', bevindt zich de Franse school van de uit Artesië geboortige Jan Laleyn, met totaal 21 scholieren⁵. Bestond er voor de stedelijke en universitaire overheid goede reden om in eerste instantie vertrouwen te hebben in deze particuliere onderwijsinstellingen, geleid door als gekwalificeerd bekend staande schoolkrachten, garanties in dit opzicht bezat men niet en konden nog minder worden afgedwongen, waar iedere officiële reglementering inzake het onderwijs in de bij-scholen ontbrak.

Een volgende overweging, die de Vroedschap tot het stellen van daden inspireerde, vloeide voort uit het bestaan sinds enkele jaren van een van stadswegen gefinancierde Latijnse school.

Werd deze kostbare publieke school niet met de nodige sancties omgeven, dan was de kans niet uitgesloten, dat de houders van Latijnse bij-scholen, die in staat waren tot het geven van meer individueel gericht onderwijs in tegenstelling tot de meer collectieve aanpak in de Stadsschool, geleidelijk aan meer en meer leerlingen aan het stadsonderwijs zouden onttrekken, met alle onaangename gevolgen van dien!

Tot slot moeten we aannemen, dat de religieuze controverse, die in deze tijd is gegroeid tussen Rooms en Protestanten, een sterke impuls heeft gegeven aan de Magistraat – ongetwijfeld daartoe aangezet door de Hervormde Kerkeraad – om tot stedelijke bemoeienis met het lager onderwijs binnen de stadsgrenzen over te gaan. Een duidelijke aanwijzing in deze richting levert ons hetgeen in september 1578 in de Gerechtsdagboeken van Leiden werd opgetekend. Het Gerecht was namelijk ter ore gekomen, 'dat verscheide mannen ende vrouwen personen zoe Burgeren als innewoonderen hen binnen deser stede zonder voorgaende wettige kennisse begeben (hadden) tot schooltehouden daer van de sommige die van anderen gelove ende gevoelen zyn dan alhier opelicken inden kercken geleert wert, hun onderstaen de kinderens van jongs inne te planten eenige wangelovige spraecken ende gebekens de zelve zulcx misleydende tot eenige superstition ende hare swacke ende tedere verstandekens zulx besmettende ende bedervende'. De kinderen moesten daarentegen opgevoed worden 'inde Vreze Godts ende de begintelen vande ware christelicke Religie', daarom wordt het verbod afgekondigd voor al degenen die 'eenige kinderen tsy knechtgens of meyskens om die te leeren in hare huizen, cameran ofte scholen te ontfangen of de zelve te onderstaen te leeren of onderwyzen in wat spraecke of tale tzelve zoude mogen wezen tsy Latyn, Nederduyts of franchois', tenzij met consent van de stad⁶.

Gaan we nu over tot een korte bespreking van de Ordonnantie zelf. Zij begint met te stellen, dat iedereen, die onderwijs in bij-scholen wilde geven, gehouden was het poorterschap van de stad te kopen en de eed van trouw aan de stadsregering af te leggen. Op deze wijze nam iedere toekomstige

ge onderwijzer het op zich, zich aan de stedelijke onderwijsbepalingen te houden. De monopoliepositie van de Latijnse school inzake het klassieke onderwijs wordt officieel en expliciet geformuleerd. Uit het feit, dat beperkingen slechts op het Latijn betrekking hebben, kunnen we afleiden, dat de Stadsschool geen 'Duytsche' onderbouw had.

Veel ruimte wordt besteed aan de bepaling, dat alle onderwijs op Calvinistische grondslag gegeven diende te worden. Hierin beluisteren we de invloed, die door de Hervormde Kerkeraad op de Vroedschap werd uitgeoefend, teneinde alle Paapse en 'ketterse' schoolmeesters het onderwijs te verbieden en hen te vervangen door reformatische leerkrachten. We mogen hierbij niet vergeten, dat het merendeel van de Leidse autochtone bevolking in deze tijd nog op een of andere wijze – hetzij uit overtuiging hetzij uit gebondenheid aan de oude tradities – de oude Roomse godsdienst was toegedaan. Deze mensen wensten hun kinderen slechts aan Katholieke schoolmeesters toe te vertrouwen.

In theorie nu was de stedelijke regering verplicht, en dit geheel in overeenstemming met de officiële bepalingen inzake de godsdienst, die vanaf 1572 in Holland golden, een clause in het schoolreglement op te nemen, waardoor ieder niet-gereformeerd onderwijs onmogelijk werd; het onderwijs moest in overeenstemming zijn met 'de ware Christelycke religie, zoe die jegenwoordelyck openbaerlyck inden kercken geleert wert'. In de praktijk echter bestonden grote ideologische tegenstellingen tussen enerzijds de vroedschap – libertijns en bij uitstek verdraagzaam – anderzijds de Calvinistische Kerkeraad. Dankzij deze controverse heerste er in Leiden een groot klimaat van vrijheid, waardoor ruimte ontstond voor onderwijs op andere dan 'gereformeerde' grondslag. Een duidelijk voorbeeld bezitten we in de persoon van Mr. Willem van Assendelft, Kanunnik van het Kapittel van Haarlem, die vanaf 1579 tot 1592 te Leiden een katholieke school leidde, zonder van de stad enige moeilijkheid te ondervinden en waar zelfs 'den principaelste regeerders burgers ende ingesetenen van Leyden' hun kinderen naar toe stuurden⁷.

Bovendien moesten de stadsregeerders, en dit anders dan de predikanten, oog hebben voor de belangen van alle burgers, gereformeerd of niet, die hoe dan ook aanspraak maakten op onderwijs voor hun kinderen. De godsdienstige splitsing van de Leidse stadsbevolking in Roomsen, Calvinisten, Lutheranen, Anabaptisten en Libertijnen maakte het trekken van één lijn voor de Overheid tot een onmogelijkheid.

Eerste en grotere zorg voor de stad was dan ook, zoveel als mogelijk was de kwaliteiten van het te geven onderwijs te garanderen. Daarvandaan dat in laatste versie de bepaling aan het schoolreglement werd toegevoegd, dat eenieder, die zich binnen Leiden aan het onderwijs wilde wijden, van stadswege geëxamineerd zou worden 'off hy in zyn spellen, lezen, schryven, reeckenende ende chyfferen prompt' was.

De onderwijsregeling van Dordrecht in 1591

De definitieve regeling van het lager onderwijs binnen Dordrecht kwam op resp. 6 en 21 december 1591 tot stand (Bijlagen 2 en 3). Eigenlijk op een verwonderlijk laat tijdstip, aangezien ook deze stad vanaf de jaren 1577/78 in belangrijke mate in inwonertal was toegenomen door inwijking van elders, waardoor automatisch allerlei ongecontroleerde vormen van onderwijs ontstonden.

Uit de documenten blijkt, dat ten aanzien van de Latijnse school reeds een reglement bestond, immers, de Vroedschap spreekt van de 'goede ordre . . . op onze ghemeyne Latynsche schole naer vuytwysen der bezondere ordonnantie daer aff gemaect'. Dit stuk is niet bewaard gebleven.

Lezing van de stedelijke verordeningen doet ons onmiddellijk de bron kennen, waaruit de Magistraat 'by advyse vanden Curateurs vanden Scholen der zelve stede' putte bij het opstellen van het concept: de 'School-ordeninghen van den Grave van Licester . . . Gegeven tot Vtrecht den xxen 7 bris 1586'⁸. Dit geldt met name voor het sterk religieuze karakter, dat naar voren treedt doordat een belangrijk gedeelte der bepalingen gewijd is aan de godsdienstige vorming van de jeugd. Het Utrechtse document bezit dit ken-

merk in overheersende mate: slechts terloops wordt gesproken over de opleiding van de jeugd in lezen, schrijven, de talen en vrije kunsten; alles cirkelt rondom de 'Christelicke religie', die 'grondelick geleert ende geïnstitueert (moet) worden'. Hiertegenover legt de Dordtse regeling tevens getuigenis af van veel realiteitszin en van een duidelijk praktisch inzicht inzake de eisen, die aan een goed functioneren van het onderwijs gesteld dienden te worden. Voorzover op dit moment vastgesteld kan worden, kan geen enkele Ordonnantie op het schoolwezen, in deze jaren tot stand gebracht, die van Dordrecht evenaren, noch in volledigheid en uitgebreidheid, noch in gedegen inzicht. Van kerkelijke zijde is ongetwijfeld sterke aandrang uitgeoefend op de Overheid, om nu eens definitief orde op zaken te stellen. In de afgelopen jaren had het klachten geregend over de dikwijls erbarmelijke staat waarin het schoolpersoneel verkeerde, vanwege zijn ongeschiktheid of omdat het zich niet tot de christelijke religie wilde begeven. Dit begon reeds in 1574, toen de Classis Dordrecht constateerde, 'dat tot Dordrecht ende ter Gouw noch veel boose ende papistische scholen bevonden werden'; ten aanzien van de bijscholen 'die niet gereformeert en zijn', wordt aan de broeders opgedragen, 'dat men aende Overicheyt der plaetsen soude versoecken dat geen Schoolmeester en werde dan bij de Overicheyts advys toegelaten ende dat dan die Overicheyt dieselve Schoolmeester bij den kercken-dienaren laet examineren'. In augustus 1584 wordt opnieuw verzocht, 'dat men geen schoolmeesters tot den schooldienst sal toelaten dan die te voren de belijdenisse hares geloofs gedaen hebben'⁹.

Een duidelijke doorwerking van de Ordonnantie van 1586 kunnen we constateren, waar het gaat over de positie van de 'Schoolverzorghers'. Luidde de bepaling dienaangaande in 1586: 'Sullen oock iaerlicx sekere Curatores vuijt de Magistraet ende kerckenraedt gestelt worden inde steden daer de particuliere Scholen zyn, om goede opsicht te nemen, op al tgene dat tot voorderinghe van de zelve dient', te Dordrecht wordt in navolging hiervan deze bevoegdheid ook de facto verleend, en controle op de naleving van de school-

reglementen door een dergelijke commissie uitgeoefend, die 'tot allen tyden ende plaetsen moge in allen scholen visitatie doen alst gelegen zy ende hen van noode duncken zal, zonder yemants teghen zegghe'. Zij besliste ook over de toelating van schoolpersoneel, waarbij de vertegenwoordigers van de Vroedschap – hierin bijgestaan door de Rector van de Grote school – de kandidaten examineerden 'soo veel haer ampte aengaet dat is int gene zy verclaert zullen hebben te willen leeren', terwijl de predikanten informeerden naar hun religieuze gezindheid en kennis.

Voorafvallend is het uitnemende pedagogische inzicht, dat zich in de Dordtse schoolkeur manifesteert: zeer bewust is gestreefd naar een optimaal functioneren van het onderwijs, en dit in het belang van zowel de onderwijzers als de leerlingen.

Werd de candidaat in intellectueel en religieus opzicht zwaar genoeg bevonden, dan werd hem mededeling gedaan van de vakken, 'die hem zyn toegelaten te leeren ende daertoe hy bequaem gevonden' was, en legde hij de eed af op de Instructie voor Curatoren en de Schoolordonnantie. Nevenfuncties, in strijd met het ambt, mochten niet uitgeoefend worden. Iedere leerkracht diende geheel ter beschikking te staan van de hem toevertrouwde kinderen, tegenover wie hij zich 'trouwelicke ende neerstelicke' diende te gedragen en 'met vaderlicke ende moederlicke affectie'. Alle zes dagen van de week moest onderrecht gegeven worden, en wel op vastgestelde tijden. 's Woensdags- en 's Zaterdagmiddags waren de kinderen vrij, alsmede de twee dagen waarop Beestenmarkt gehouden werd. Alle overige dagen, waarop in de vóór-reformatorische tijd vrij gegeven werd, vervielen, in het bijzonder St. Thomasdag, waarop 'na booze ghewoonheyt int pausdom, de kinderen . . . hare Meesters ofte Vrouwen wtslyuten om eenighe oorloff aff te praemen'. Verder moesten de absenties goeteerd worden en bij veelvuldige herhaling hierover met de betreffende ouders contact worden opgenomen.

De Overheid stelde het schoolgeld vast, dat verschuldigd was. Wilde het kind de school verlaten en zich aan een andere leermeester toever-

trouwen dan zouden eerst alle financiële verplichtingen vervuld moeten zijn.

In vele bepalingen klinkt vervolgens de bezorgdheid door van de stedelijke Overheid voor de schoolmeesters en -vrouwen als sociale groepering. Uitoefening van het beroep wordt aan een minimum leeftijd gebonden en het aantal onderwijzers bewust beperkt gehouden om iedereen de gelegenheid te geven, op eerlijke wijze zijn kost te winnen. Ook aan de oude dag werd gedacht: was iemand te oud geworden om nog voor de klas te staan, dan moest uitgekeken worden of geen kosterijen in de stad kwamen te vervallen, die dan door deze personen vervuld konden worden.

In zekere zin kan de schoolkeur van 1591 beschouwd worden als een van stadswege afgekondigde gilde-ordonnantie, waarbij de Curatoren als deken en overliden optraden. Niet alleen wijst hierop de bepaling, dat men op straffe van boete aanwezig moest zijn bij de begrafenis van een overleden collega, maar vooral ook de clauseule, dat alle klachten en conflicten aan de Schoolverzorgers voorgelegd moesten worden, waar ze 'verhoort ende gheeyndiget' zouden worden.

Meer nog dan de lagere scholen, was de Latijnse school voorwerp van voortdurende zorg van de Dordtse Overheid. 'Onse Magistraten arbeiden door hare schoolversorghers haere schole meer ende meer te verbeteren', schrijft iemand in 1592 vanuit Dordrecht, 'deselve nu tot een goeden staet gestelt hebben, so ick achte so goet als eenige particuliere schole in Hollandt'¹⁰. Van de Curatoren werd verwacht, dat zij bijzondere aandacht zouden wijden aan de gang van zaken: zij konden de bijscholen visiteren als het hun goed dunkte 'maer voornemelick (zouden) zy neerstelick eenige vuyt haer deputeren die by gebeurte dagelicx alst te passe comt opde beleydinge der Latynscher schole, daer zoo veel aen gelegen is, achtlinge zullen nemen, om te besien off het alles recht ende ordentelick toegaet'. Algemeen gold, dat conflicten tussen schoolkinderen of schoolmeesters onderling krachtig vermeden dienden te worden, want het was de plicht van alle christelijke schoolmeesters en schoolvrouwen, 'in

goeden vrede, eenicheyt ende onderlinge eerbiedinge (te) leven'. Gebeurden er echter onregelmatigheden in de Grote school, dan zouden deze gecorrigeerd moeten worden 'offe aen ons (Schoolverzorgers) gheschiet ware'.

Apart vermeld wordt het verbod, om buiten de Latijnse school Grieks of Latijn te onderwijzen: het onderricht in deze vakken viel onder de uitsluitende bevoegdheid van de van stadswege gefinancierde instelling. Bovendien werd het salaris van de Rector gedeeltelijk gefourneerd uit de schoolgelden van de Latijnse school. Verder blijkt, dat, in tegenstelling tot Leiden, de Stadschool een 'Duytsche' onderbouw had, waarschijnlijk in eerste instantie bestemd voor die kinderen, die later het klassieke onderwijs zouden gaan volgen.

Geen enkele stedelijke overheid in Holland heeft zich waarschijnlijk zo uitgesproken laten inspireren door het gereformeerde geloof bij het formuleren van de bepalingen betreffende het onderwijs, als die van Dordrecht. Het is 'eene Christelicke Overhey', zo begint de Ordonnantie, toegestaan, 'opde scholen, schoolmrs. ende schoolvrouwen zonderlinghe opzicht te nemen ende ordre te stellen', en het is de plicht van die Overheid, de kinderen, die zijn 'het zaet daer wt alle gheschickelicheydt Inde kercke ende Inder republijcque te verwachten is', in die christelijke overtuiging op te voeden 'tot eere Godes, verbreydinghe zyns heylighen Evangeliums, welstandt der kercken ende der republycque'. Ontbreken elders de bepalingen niet omtrent de gereformeerde religie, de aanstaande schoolmeester wordt daar toch slechts onderzocht op zijn bekwamheid tot het geven van onderwijs. Te Dordrecht daarentegen zijn niet alleen de Meesters in de Latijnse school verplicht, lidmaat van de Hervormde gemeente te zijn, maar in de gehele stad zal niemand toestemming krijgen tot het openen van een school dan die 'professie vande waere Religie doende ende die onderschryvende, bequaem tot haeren ampt, vroom van leven ende wandel' zijn.

Op alle mogelijke wijzen werd de onderwijzer ook in het godsdienstig leven betrokken. Niet alleen was hij gehouden, zich 'christelick god-

salichlick, eerlick ende onberispelick te draegen', maar hij moest ook zijn onderricht aanvangen en besluiten met gebed, de catechismus verklaren en van buiten doen leren en de kinderen 's zondags tweemaal naar de Kerk begeleiden. Verder golden bepalingen omtrent het te gebruiken lesmateriaal waaronder zich geen boeken mochten bevinden, 'strydende tegen de Christelicke gereformeerde Religie'. Tekenden de ouders bezwaar aan tegen het gebruik van deze lectuur, dan moest de onderwijzer deze wijzen op de onpartijdigheid (!) hiervan en van andere werken, als het Oude en Nieuwe Testament. Bleven de ouders op hun standpunt staan, dan moesten hun kinderen de school verlaten. In theorie betekende dit, dat de kinderen van deze mensen binnen Dordrecht geen onderwijs konden volgen. Gelukkig viel de praktijk wat minder ongunstig uit. Desalniettemin moet de regeling van het onderwijs te Dordrecht in 1591, op uitgesproken Calvinistische basis, beschouwd worden als één van de belangrijkste factoren, waardoor de protestantisering van de stadsbevolking op zo snelle wijze heeft kunnen plaatsvinden.

De schoolkeur van Amsterdam van 1595

Vóór 1556 kende Amsterdam twee stadsscholen, gevestigd aan de Oude en de Nieuwe Zijde. In het laatst van 1555 werd besloten tot reformatie van deze stedelijke instellingen: alle Meesters werd gelicentieerd en nieuwe krachten aange trokken voor de ene Hoofdschool. Deze toestand duurde voort tot 10 december 1561, toen men besloot, weer naar het oude stelsel terug te keren. Vanaf 1 januari 1562 zijn opnieuw twee Rectoren in de stad werkzaam, die tot de Alteratie in dienst zouden blijven¹¹.

Het jaar 1578 was voor het Amsterdamse schoolwezen van bijzondere betekenis. De halsstarrigheid, waarmee de stad al die jaren geweigerd had, zich aan de zijde van de Staten te scharen, wreekte zich door een radicale ommekeer op 26 mei, toen de Protestanten de macht in handen namen. Onmiddellijk werd een hervorming van de beide scholen ter hand genomen. Het personeel, dat weigerde tot de nieuwe leer over te

gaan, werd en bloc ontslagen. Mr. Pieter Liphert van Afferden, Rector aan de Nieuwezijde, ontving nog twee maanden gage, 'tot den 1en julij op welken tyt hij ter ordonnantie van myn Heeren Burgermeesteren es offgedanckt', alsmede 30 gld. 'voor zijn opbrecken als hij worde offgedanckt'. Eenzelfde lot viel Mr. Rieuwert Claesz eerste coormr., Mr. Jacob Claesz Bondt tweede coormeester en Heijndrick Gaerloffsz schoolmr. te beurt. Aan de Oudezijde wordt de Rector Mr. Simon Sonnius met zijn twee koor-meesters Dirck Tusch Cornelisz en Sebastiaen Reynierssz op dezelfde wijze gedwongen, heen te gaan¹².

De opengevallen rectorplaatsen worden onmiddellijk ingenomen door twee mannen van Calvinistische signatuur: de Zuidnederlander Mr. Pieter Veeckemans, die samen met zijn conrector Vorstius uit Alkmaar kwam, en Mr. Eijlardus Augustini, daarvóór te Enkhuizen werkzaam. Vond de Vroedschap in 1551 reeds, dat de leerlingen door de kerkelijke diensten teveel 'belen werden in hoere lessen', met de Alteratie verdwenen de koormeesters, belast met het godsdienstige gedeelte van het onderwijs, met 'sange ende ander ceremonije'¹³, en werden vervangen door 'Duytsche' schoolmeesters, die onderwezen in schrijven, lezen, cijferen en boekhouden. De kinderen, die zich voorbereidden op universitaire studies, volgden de lessen in Grieks en Latijn bij Rector en Conrector.

De belangrijkste school in Amsterdam was vanouds die, welke gevestigd was aan de Nieuwezijde: hier waren naast Rector en Conrector nog vier schoolmeesters werkzaam waren; aan de Oudezijde waren dat er maar twee.

Overwegingen van uitsluitend financiële aard hebben de stad er in 1581 waarschijnlijk toe aangezet, de twee scholen opnieuw tot één grote onderwijsinstelling samen te voegen, immers de Magistraat moet het bekend zijn geweest, dat het tempo, waarmee de Amsterdamse bevolking zich vanaf 1578 uitbreidde, steeds hoger kwam te liggen¹⁴. Overigens werden voorlopig alleen de posten van Rector en Conrector aan de Oudezijde opgeheven; zeker tot in 1583 was de school nog in gebruik voor lager onderwijs, gegeven

door de twee Duytsche schoolmeesters, die daar vanaf 1579 de lessen hadden verzorgd¹⁵.

Het gehele stadsonderwijs stond zo onder het toezicht van de Rector Veeckemans, die daarbij werd geassisteerd door een Conrector en zes Duytsche schoolmeesters. In 1593 werd de bezetting uitgebreid met een schrijfmeester, Hans vander Vucht uit Antwerpen.

De bevolkingsexplosie, die zich steeds verder doorzette in deze jaren¹⁶, noopte de Magistraat uiteindelijk, alsnog de concentratie van 1581 ongedaan te maken. Op 7 juni 1594 was het zover: dan wordt in de Vergadering 'verhaelt ende gelesen t'gundt by eenige vande Raeden, gecommiteert neffens Johannem Cochlinium ende Jacobum Hermenium, dienaers des Goddelycken Woordts, was gebesoigneert ende in geschrifte overgelevert nopende de institutie van noch een Latynsche Schole boven die jegenwoordich alhier wordt gehouden, ende wat tractement den Rector, Conrector ende verdere meesters daer toe gerequireert, jaerlicx souden genieten ende wat ordre inde voors. schole soude worden geobserveert, ende zyn de costen van beyde de voors. Latynsche Schoolen behalven de wooningen vande Rectors ende Conrectors beraempt op vyffduysent seshondert guld. t'siaers. Ende alsoo verstaen worde overmits het groot getal ende dagelicxe toeneminghe vande kinderen alhier ter stede, dat d'selve in eene schole ende onder een Rector nyet geaccommodeert ende geïnstrueert mochten worden naer behoren, ende dat in voorgaende jaren binnen der voors. stede twee Latynsche scholen zyn gehouden ende deur verloop van tyde vervallen, so es geresolveert dat tot oprechtinge vande voors. Latynsche Schoole sal worden geprocedeert ende metten eersten ondersouck ende vervolgh gedaen, omme bequame godvresende ende geleerde mannen te bekommen ende aentenemen, opdat de jonge jeucht inde Vrese Godes opgevoet ende in alle geschicktheyt tot kennisse ende geleertheyt opgetrocken mach worden'¹⁷.

Waarschijnlijk zijn de nieuwe afdelingen, te beginnen met de lagere 'Duytsche' klassen, geleidelijk naar de Oudezijds school overgebracht. In 1595 is reeds een schoolmeester en een Conrec-

tor aan de Oudezijde werkzaam: de laatste, Jacobus Touwijns, overlijdt reeds in mei van dat jaar. In 1596 is de bezetting van de beide Amsterdamse Stadsscholen volledig; vóór 1610 komt geen verandering meer in de samenstelling van het personeel¹⁸.

Beide scholen zijn opgezet als Latijnse school met een Rector, een Conrector en zes praecipitoren, en als Lagere school met als wisselende onderwijskrachten een Francoysche, een Duytsche en een scryffmeester.

De eerste en mogelijk ook enige Ordonnantie betreffende het onderwijs te Amsterdam in het laatste kwart der 16de eeuw, is de Schoolkeur 'be-roerende de Hooft ende byscholen', afgekondigd op 9 september 1595 (Bijlage 4), dus op het moment, dat de tweede Latijnse school in werking trad¹⁹.

Zij biedt t.a.v. de Latijnse scholen weinig directe informatie, omdat zij zich nagenoeg geheel bezighoudt met het bepalen van de positie der bijscholen tegenover de Stadsscholen. Op geen enkele wijze mochten de belangen van de Stadsscholen door het particuliere onderwijs geschaad worden. Deze belangen konden in het gedrang komen doordat òf Latijn werd onderwezen in de bijscholen, òf doordat deze laatsten teveel kinderen aan de lagere school-afdeling van de Grote school onttrokken.

Daarom allereerst – na vermelding op welke wijze te Amsterdam admmissie tot schoolhouden verkregen kon worden – de bepaling, dat onderwijs in het Latijn slechts gegeven mocht worden met speciaal consent van stadswegen. Waarschijnlijk zag de Overheid hierin een mogelijkheid, om bij een te groot aanbod van leerlingen voor de Latijnse scholen, deze te doen afvloeien naar de Latijnse bijscholen. Deze bepaling riep uiteraard moeilijkheden op, omdat in vele gevallen andersdenkende ouders hun kinderen niet bij een protestantse Rector ter school wensten te sturen en hun kinderen dus aan een particuliere Latijnse schoolmeester toevertrouwden. Blijkbaar nam dit euvel op de duur een dusdanige omvang aan, dat de stad op 29 januari 1602 tot de volgende nadere bepaling moest overgaan: 'Alhoewel tot groote kosten deser Stede ende dienste der ge-

meente geordonneert syn twee publycque hoofscholen, versien met geschickte ende wel geverseerde rectoren ende schoolmeesteren, omme de jonge Jeucht de Latynsche tale t'instrueren, mitsgaders inde vrese des Heeren, goede tucht ende Christelycke ware leere op te trecken, Soo ist nochtans dat eenige particuliere persoonen hen vervorderen Latynsche byschole ende commensalen te houden, streckende niet alleen tot vernietinge der voorsz. publycke hoofscholen ende over sulcx tot deser Stede vergeeffsche costen, Waeromme myne Heeren vanden Gerechte willende daerinne voorsien by desen statueren ende gebieden, Dat nae Mey eerstcomende voortaan niemant sich en onderwinde noch vervordere binnen deser Stede noch der vryheyt van dien Latynsche byschole te houden, Op pene van arbitraele correctie naer gelegentheyt vander saecke'²⁰.

Ten aanzien van de overige bijscholen gold het volgende: iedereen kon zijn kinderen hier vrijelijk naartoe zenden. De bijschoolhouder van zijn kant was verplicht, ieder kwartaal voor de bij hem ingeschreven kinderen een bepaald bedrag aan de Rector van die Grote school, waaronder hij ressorteerde, af te dragen. Deze gelden vormden te Amsterdam een gedeelte van het inkomen van de Rector; daarnaast ontving deze een vast bedrag, dat werd verkregen uit de schoolgelden van de leerlingen der Latijnse school zelf²¹.

In religieus opzicht kan het Amsterdamse schoolreglement zeer gematigd genoemd worden. Natuurlijk mogen slechts boeken gebruikt worden, die 'eerbaer ende stichtelyck' zijn, en die 'Godes heylige woorts ende de gereformeerde Religie hier te lande gexerceert nyet en contrarieren', maar over de religieuze gezindheid van de schoolhouders wordt niet gerept. Overigens is hier zeer waarschijnlijk wel controle op uitgeoefend, omdat onder de gecommiteerden, die de schoolmeesters moesten examineren, ook enkele predikanten voorkwamen. Verder waren de ouders niet verplicht hun kinderen het godsdienstonderricht te doen bijwonen: alleen zij, 'welcker oudenren zulcx moghen lyden', zouden de catechismus van de gereformeerde kerk moeten leren en de gebeden opzeggen.

Tot slot nog een opmerking over de leraren,

die in deze jaren aan de Latijnse scholen verbonden waren. Van het personeel, dat in de periode 1578 – 1610 te Amsterdam werkzaam was, konden 24 personen min of meer worden geïdentificeerd. Opvallend hierbij is het aandeel van Zuidnederlandse zijde: 15 van hen bleken oorspronkelijk uit Zuidnederland afkomstig te zijn. Onder deze verdienen speciale vermelding de Rectoren Pieter Veeckemans van Meerhout en Cornelis de Reeckenaere van Gent, en de Conrectoren Davidt Mostaert van Antwerpen, Jacob van Baerle, eveneens van Antwerpen, en Petrus Montanus, afkomstig uit Gent²².

Iets van de kwaliteit van het onderwijs, door deze Vlamingen en Brabanders gegeven, kunnen we beluisteren in een Oratie, die later te Amsterdam werd uitgesproken en waarin het navolgende wordt opgemerkt: 'Duo iterum Rectores creabuntur, quorum fama non parum ad publicam Disciplinam promovendam faciebat, Cornelius Rekenarius (e cuius disciplina Dordrechtii prodiit Gerardus Joannes Vossius), et Petrus Vekemannus Meerhoutanus, e cuius schola inter alios prodiit Simon Episcopus, . . . Ianus Douza et Paulus Merula, quanti Viri'²³.

Besluit

In het navolgende zullen we trachten, enkele aspecten van hetgeen we zojuist besproken hebben, samen te vatten en aan te vullen met aan de literatuur ontleende gegevens. Hetgeen vóór alles opvalt, is de serieuze zorg, die de Stadsbesturen besteden aan de (re-)organisatie en de kwaliteit van het onderwijs. Enerzijds is de voorspoedige ontwikkeling van de Republiek hiervan de directe oorzaak, de rust, waarin het land sinds meerdere jaren verkeerde, en de groei van de welvaart, waardoor meer kinderen naar school gezonden konden worden; anderzijds de steeds hogere vlucht van handel en nijverheid, die perfectionering van het onderwijs en uitbreiding van vakken in de hand werkte. Deze ontwikkeling werd nog gestimuleerd door de onverwachte, geweldige toename van de bevolking, die zijn weerslag op het onderwijs niet miste. En iedereen had het recht, 'in geleertheit, goede consten,

ambachten ofte coopmanschap' opgeleid te worden, 'elck nae zyne gelegentheit ende bequaemheit'.

Amsterdam is, naast andere steden, een duidelijk voorbeeld van die bewuste wil van de Overheid, om kwalitatief hoogstaand onderwijs te creëren, door haar georganiseerd, bestuurd en gefinancierd 'sonder eenige kosten te sparen'. 'Aengaende hare gemeyne scholen . . . , de selve worden hier met groote kosten onderhouden, ende zijn wel voorsien van goede Meesters, die de jonghe jeucht in verscheyden talen ende wetenschappen onderwysen', getuigt de Amsterdamse Conrector Petrus Montanus in deze jaren²⁴.

Financiëel bestonden er in de Republiek weinig of geen bezwaren tegen de inrichting of verbetering van de scholen. Een andere zaak was het, 'geschichte Meesters' te vinden, die de jeugd konden opleiden, niet alleen 'inde vrese godes, in goede tucht ende alle eerbaerheit' maar ook 'inde Latynsche, grieksche, Duytsche ende Franchoyssche talen, mitsgaders om wel te leeren schryven, cyfferen ende reekenen'. De jonge Republiek bleek in de eerste decennia van haar bestaan over onvoldoende reserves te beschikken, om aan de steeds stijgende vraag naar bekwame onderwijzers en leraren te kunnen beantwoorden. Vooral in de periode van 1572 tot 1621 zien we dan ook, dat een overvloed van Zuidnederlandse schoolkrachten de vacatures in het onderwijs vervult. Eén enkel voorbeeld moge hier voldoende zijn: Mr. Mathys Mintens, Franchoyssche schoolmeester van Antwerpen, maakt in 1576 aan de Leidse Magistraat kenbaar, dat hij 'menichmaels vermaent ende gebeden' was door 'eenige Inghesetenen dezer Stede, zyne Residentie te willen comen houden in deze Uwe Stadt van Leyden, hem remonstrerende dat de . . . scientien (de Franchoyssche Taelen lesen, spreekken ende scryven, mitsgaders Reekenen Cyphren ende boeckhouden) hier niet geleert en worden'²⁵.

Het zuidelijk intellect heeft, en dit werd reeds meermalen betoogd, een zeer belangrijke bijdrage geleverd tot de opbloei van zowel de humanistische als de economische en literaire wetenschappen²⁶.

Om verzekerd te zijn van hun kwaliteiten, wer-

den aspirant-onderwijzers in de meeste steden geëxamineerd naar de kennis die zij bezaten. Blijkbaar was dit geen overbodige maatregel, er zat veel kaf onder het koren, mensen die zich eerder door 'plompheyt ende onghelcertheyt' dan door andere capaciteiten onderscheidden, 'want die slechts een naem conde schrijven ende een Psalm onstichtelicken singhen, begaven hen terstont totten schooldienst ende wilden terstont groote meesters zijn'²⁷.

Uit de hier gepresenteerde schoolordonnanties, maar ook uit andere bronnen, blijkt overduidelijk, dat bij de regeling van het onderwijs de belangen van de Stadsscholen prevaleerden boven die van de andere onderwijsinstellingen. Voor de hand liggend, omdat in de Latijnse scholen de mannen werden opgekweekt, die later de belangrijkste plaatsen in de Republiek, in dienst van stad of land, zouden innemen. Aan deze scholen werd ook een belangrijk deel van de openbare middelen gespenseerd, voor het aantrekken van personeel en het verschaffen van de nodige accommodatie. Concurrerende instellingen en met name de Latijnse bijscholen werden dan ook meestal verboden of aan een speciaal consent van stadswege gebonden. Zo krijgt in 1581 Mighiel Raphael van Lodensteijn toestemming, te Delft een Duytse school te houden, 'omme te leeren lesen, schrijven en reeckenen, mits dat hij hem niet en sal verwoerden eenig Latijn den jongeren te leeren, als streckende tot nadeel vande Groote schoole'²⁸. Te Leiden verzoekt Nicolaus Stochius in 1586 het Gerecht, 'alle Latynsche byscholen te verbieden insonderheyt van die gene die paeps-gesint zyn'²⁹. Nog enkele jaren daarvoor, in 1582, had Mr. Henric Pouwelszoon toestemming gekregen 'omme privatim in zyn huys te mogen leeren een menichte van xxij jongens den latynsche tale, mits den Rector jaerl. te betalen zyn schoolrechten'³⁰. Speciale vergunning werd aanvankelijk ook in Amsterdam verleend, zoals we gezien hebben. Dat te Haarlem private Latijnse scholen waren toegestaan, had als achtergrond dat de Rector van de Stadsschool, Mr. Cornelis Schonaeus, trouw was gebleven aan zijn Roomse geloof. De predikanten was dit natuurlijk een doorn in het oog, de Magistraat zag hierin echter

geen reden, om hem uit zijn ambt te ontzetten. De gereformeerden gingen er nu toe over, eigen Calvinistische Latijnse bijscholen op te richten. Met het jaar 1610, toen de katholieke Rector eindelijk afstand deed van zijn ambt en opgevolgd werd door de hervormde Schrevelius, kwam aan deze noodzaak een einde³¹.

De algemene leiding over de Latijnse school, soms ook over de bijscholen, werd door de steden veelal opgedragen aan een Raad van toezicht en bestuur, het College van Curatoren. Het is niet altijd duidelijk, hoever de bevoegdheden van deze 'Scholarchen' reikten, duidelijk is wel dat zij op dit punt in belangrijke mate afhankelijk waren van de houding der Vroedschappen tegenover de Kerk. We treffen dan ook zuiver kerkelijke naast louter politieke colleges van Schoolverzoekers aan; in meerdere gevallen waren zij echter 'gemengd' en bestonden dan uit enkele gedeputeerden uit de Vroedschap met enkele predikanten.

In Middelburg werd het schooltoezicht vanaf 1577 namens de Magistraat geheel door de Kerkeraad uitgeoefend³². Te Zutphen traden de twee oudste predikanten als Scholarchen op: zij waren het ook, die na onderzoek de aanstellingen uitreikten³³. In Haarlem had omstreeks 1602 de instelling van het College van Scholarchen plaats, waarvan de drie predikanten deel uitmaakten³⁴. 'Gemengde' raden hadden Amsterdam en Dordrecht, evenals Delft, waar in 1596 de predikant Arent Cornelisz naast de Schout, de Oudburgemeester en een zekere Jacob Abrahamsz Graswinckel als 'visitateurs en toezinders der Latynsche school' worden genoemd³⁵. Hetzelfde te 's-Gravenhage, waar twee leden uit de Vroedschap en een predikant als Scholasters over de Grote school optraden³⁶.

Louter politiek georiënteerde Colleges treffen we aan in die steden, die, en dit is typerend, later tijdens de godsdiensttwisten duidelijk aan de kant van de Remonstranten stonden. Als in 1601 van kerkelijke zijde het verzoek aan de Staten van Holland wordt gedaan, 'dat de Magistraten van de steden by Missive sullen werden versocht den dienst van den Kerkendienaren niet verby te gaen, maer deselve tot Scholasters en Opsinders van de scholen neffens anderen te gebruiken', vindt

Leiden 'swaerigheid om Kerkendienaeren tot scholarchen te gebruiken en daer aen gebonden te wesen. Goude wil geen plakkaet op dit stuk aennemen en self ordre op de scholen stellen. Rotterdam heeft self ordre gestelt en begeert geen nieuwigheit toe te laeten'³⁷.

Het is opvallend, hoeveel particuliere scholen – schryf scholen, Duytsche scholen, Franchoyische scholen, openbaere scholen, cleyne scholen – we dikwijls naast de Grote Scholen in de steden aantreffen³⁸. Veel ouders waren blijkbaar om een of andere reden gaarne bereid, de Rector van de Grote school schadevergoeding te geven vanwege het derven van schoolgelden en dus dubbel schoolgeld te betalen, om daarmee te verhinderen, dat hun kinderen naar de officiële school zouden gaan! Practisch gezien heeft deze houding een zeer sterke invloed uitgeoefend op ontstaan en voorspoedige ontwikkeling van het particulier onderwijs. Dat deze scholen en schooltjes veel succes kenden, ook in financieel opzicht, kunnen we opmaken uit de vraag, die in 1620 tijdens een Synode werd geformuleerd, 'of de meesters van de byscholen overal, soewel in steden als in dorpen, niet en behoor(d)en te contribueren tot beter onderhoud van de ordinaire schoolmeesters in alle plaatsen, dewyle haer gagie soo cleijn is ende gene daerentegen wel drij dubbel schoolgelt genieten'³⁹.

Het is moeilijk tot in bijzonderheid de houding aan te geven, die door de Stadsbesturen werd aangenomen ten aanzien van het Instituut der bijscholen, vanwege de vele locale en regionale verschillen. Vooal de plaatselijke situatie speelde een grote rol. Was in de stedelijke Grote school b.v. een 'Duytsche' afdeling geïntegreerd, dan was de Stad in haar eigen belang gedwongen, aan de 'Duytsche' bijscholen meer dan aan andere, aandacht te besteden. Een variatie op de geïntegreerde lagere school is de stedelijke afdeling voor lager onderwijs buiten de grote school, waarvan het personeel afzonderlijk door de stad werd aangesteld. Ik geef hier als voorbeeld de aanstelling op 17 november 1612 te 's-Gravenhage van Hans Adriaens van Duvelant, die 'mits het overlyden van Mr. Jaspas Millinck, gewesene Fransche schoolmr., alhyer in desselfs plaetse aenge-

nomen (is) omme de voors. schole alhyer publickelyck op te houden ende de kinderen die hem aenbesteet sullen werden met leesen, schryven, cyfferen ende de fransche spraecke met alle naersticheyt te onderwysen'. Per kwartaal mag hij per leerling 30 stuivers eisen voor diegenen, die Frans leren lezen en schrijven, en 40 stuivers van die kinderen, die bovendien nog willen leren cijferen. Jaarlijks ontvangt hij 100 gld. van de stad als wedde en is verder van de wacht vrijgesteld⁴⁰.

Vooral de grote opleving van handel en nijverheid is een sterke stimulans geweest voor de grote vlucht van het particuliere onderwijs. Het leerprogramma der Latijnse school was beperkt en practisch uitsluitend gericht op het Hoger onderwijs⁴¹; de bijscholen leidden daarentegen speciaal op voor de aanstaande bedrijfsleider, de koopman en bankier, en legden dus de nadruk op de handels- en rekenvakken en de moderne talen. De Overheid, die het belang van deze opleiding voor het economische welzijn terdege inzag, vertrouwde deze volgaarne toe aan bijschoolhouders, die daarmee dan ook de verantwoordelijkheid voor het financiële beleid te dragen kregen. Een acte van toelating kon op vrij eenvoudige wijze worden verkregen; men verplichtte zich hierdoor, een gedeelte van de te ontvangen schoolgelden aan de Rector af te dragen, zodat de Stadsschool in ieder geval van vaste inkomsten verzekerd kon blijven.

Een goed voorbeeld van deze geschetste gang van zaken biedt ons de stad Amsterdam, waar de Heren Magistraten in 1604 door de bekende Willem Bartgen worden geroemd om hetgeen zij voor de stad deden, 'so in 't onderhouden der Stads groote scholen als in het toelaten van vele treffelijcke by-scholen: welck geen gheringhe, maer een groote vrucht aen uwe Gemeente is barende, overmidts in de selve de jonghe jeughd in goede zeden ende konsten gestadigh geoeffent worden'⁴².

Men heeft in het bestaan van de bijscholen wel het verschijnsel van de standeschool willen zien: ouders u't het betere milieu zouden hun kinderen niet gaarne bij de massa in de Stadsscholen hebben willen onderbrengen⁴³. We kunnen een bevestiging van deze visie beluisteren in het geval

van de schoolmeester Matys Pietersz, die in 1587 toestemming krijgt, in Leiden een school te openen, 'geleert hebbende de dogter van Mr. Pieter Gabriels opte Middelwech'⁴⁴.

Bijscholen ontstonden echter ook daar, waar een stad bevolkt werd door sterk verarmde en weinig draagkrachtige mensen, die hun kinderen toch, ondanks alles, enige basiskennis wilden meegeven. Elders hebben we de onderwijssituatie tegen deze achtergrond uitvoerig besproken⁴⁵. Leiden, waar we talrijke verzoeken aantreffen van schoolmeesters, om 'eenige persoonen beijde huijsen te (mogen) gaen leeren schrijven ende leesen', is een duidelijk voorbeeld van deze ontwikkeling. Hier had zich in de vroege 17de eeuw een verpauperd industrieproletariaat gevormd, bestaande uit vele duizenden mensen, die hun brood moesten verdienen met passementwerken, waaronder 'aldermeest kinderen van 6 off 7 tot 12, 13 off 14 jaeren toe, die oock met deselve heure verdiensten heure ouders, zittende dicwylen in armoede ende genootsaect zouden zijn van de aelmissen te leven, de mont ophouden ende de huyshouding helpen versorgen'⁴⁶.

Rest ons nu nog, in het kort de plaats aan te geven, die de Hervormde kerk in de ontwikkeling van het onderwijs in de jonge Republiek heeft ingenomen. In het verloop van onze bespreking is duidelijk geworden, dat aan de steden op de allereerste plaats de eer toekomt, door talrijke maatregelen, voorzieningen en financiële offers, het onderwijs nieuw leven ingeblazen te hebben. Dat zij zich hierbij, naast zorg voor de intellectuele vorming van de burger, ook lieten leiden door meer praktische oogmerken, doet niets af aan het positieve karakter van deze bemoeienis. De aanwezigheid van een bloeiende school binnen de stadsmuren, maar de jeugd heenstroomde om het onderwijs te volgen, betekende ook een zeer grote eer: de Regenten konden in dit opzicht erg gevoelig zijn, zoals b.v. te Dordrecht, waar men er zelfs naar streefde, geleerden van naam aan de school te verbinden, die 'door de faam (hunner) geleerdheid haar tot de eerste en beroemdste van deze gewesten zou(den) verheffen, uit alle oorden de bloem en kroon der jongelingschap naar Dordrecht trekken en alzoo die stad

tot groote eere en voordeel zijn'⁴⁷.

Niet alleen de steden hadden groot belang bij een voorspoedige ontwikkeling van het onderwijs, ook de Gereformeerde Kerk koesterde uitgesproken verwachtingen te dien aanzien. Voor haar waren de scholen 'Seminaria vande Kercken ende policijen', en vooral de Latijnse scholen het 'saet der (Calvinistische) Vniversiteijt ende volgens der Kercken Gods midsgaeders der Republijcke'⁴⁸

Het hoog 'de school' in deze kringen wel werd geacht, leren we uit een brief, die de Londense vluchtelingengemeente in 1580 zond aan de Kerkeraad van Brugge, en waarin zij de Gereformeerden op het hart drukt: 'Gy willet een sunderlinge opsicht nemen op uwer stadt gemeyne scholen, warvan na dem dienst des Wordes de allereerste sorge beyde van kerckendienern ende vromen Overicheiden behoirt genomen te worden, opdat sodanige queeckhof der Gemeynthe Godes niet doer Ketterische of papistische meesters of ock meesterschen ter verhinderinge der warer religie . . verdorven worde'⁴⁹. Voor de jonge Calvinistische gemeenten in de Republiek was het zaak, op zo kort mogelijke termijn een effectieve hervorming van de scholen door te drijven, teneinde 'bequame alumnos . . inde universiteyten te senden', die zouden kunnen meehelpen, om het grote gebrek aan predikanten op te heffen. 'De Ghemeijnten sullen arbeijden datter studenten inder Theologie zijn', lezen we bij herhaling in de Acta der Hervormde Synoden⁵⁰. Verder was de school het middel bij uitstek ter consolidatie en expansie van de godsdienst onder de bevolking. Waar de kerkelijken een sterke greep kregen op het onderwijs, zien we dan ook een uitgebreid, soms overladen programma van taken op religieus gebied in de lesroosters opgenomen⁵¹.

Hoe ging deze reformatie nu te werk? Op de eerste plaats door de Vroedschappen te stimuleren tot de afkondiging van een schoolreglement, dat op het punt van de godsdienst aan duidelijkheid niets te wensen overliet. Vervolgens door te bevorderen, dat in het College van Scholarchen predikanten zitting kregen, aan wie de taak was toebedeeld, erop toe te zien, dat de schoolmeesters 'haer ampt getrouwelick (zouden) waerenemen, bij de suyerheyte der leere verblijven ende

aengenomene kerckenordre in alles onderhouden⁵². Verder mochten slechts 'goede Godzalige welgequalificeerde Schoolmeesteren ofte Schoolvrouwen nae gelegentheyt der scholen die sy bedienen, vander spraken ende goede kunsten die sij leeren, verordineert worden'⁵³. Tot slot pleitte men voor strenge controle op de bijscholen die zich door hun eigenaardige positie gemakkelijk aan ieder toezicht konden onttrekken en waardoor aan 'papisten, libertijnen ende dooperen of anderen vianden der Waerheijt ende des Vaderlandts' de gelegenheid werd geboden, de jeugd te bederven⁵⁴. Zo streefde de Calvinistische Kerk bewust naar inmenging in of zelfs overheersing van het onderwijsbestel, waarbij we echter niet mogen vergeten, dat zij, hoezeer ook gedreven door religieus-absolutistische oogmerken, evenzeer heeft bijgedragen tot sanering en verbetering van het onderwijs als de politieke regeringen vanuit profane motiveringen.

Inhoeverre slaagde de Calvinistische Kerk er nu in, het gehele onderwijs te doordringen van haar denkbeelden, m.a.w. inhoeverre was er nu sprake van vrijheid van onderwijs in deze eerste tijden van het bestaan der Republiek⁵⁵?

De materiële positie van de Latijnse scholen, soms ook die van de particuliere scholen, lag, zoals bekend en uit het voorgaande duidelijk is geworden, geheel in handen van de Stadsregeringen⁵⁶. Het beleid ten aanzien van de scholen was verder uitsluitend voorbehouden aan de stedelijke en provinciale besturen: de 'politique' Overheid was en bleef de eerste verantwoordelijke. Zeer terecht stelt de Dordtse Synode van 1574 dan ook, dat de predikanten zich tot hun Overheden dienen te wenden, als de schoolmeesters weigeren, de geloofsbelijdenis te ondertekenen en zich aan de discipline te onderwerpen, en 'soo de Dienaers iet van desen verhaelden dinghen vander Overheijt niet vercrijghen en conden, Soo sullen sy het der hooghe Overheijt bij requeste verclaeren ende de saecke voortdrijven'⁵⁷. De samenwerking nu tussen regenten en kerkelijke personen liet in veel gevallen te wensen over. Zijn er al voorbeelden aan te wijzen, dat Kerk en Staat hun doelstellingen in één beleid verenigden, meestal was de verhouding van de Besturen er een

van welwillende neutraliteit, waarachter liber-tijnse opvattingen schuilgingen of aanhankelijkheid aan het oude geloof. We mogen niet uit het oog verliezen, dat de Katholieken zeker tot in de twintiger jaren der 17de eeuw de meerderheid van de bevolking uitmaakten.

Door dit complex van bijzondere omstandigheden kon een zeer gevarieerde onderwijssituatie ontstaan. Ik beperk mij hier tot enkele voorbeelden⁵⁸. In Amersfoort bleef het katholieke personeel van Latijnse school na de Alteratie gewoon in dienst: de Roomse Rector Johannes Gesselius was met een onderbreking van acht jaren van 1574 tot 1618 aan de school verbonden. Hij en zijn hypodidascali, 'tegenwoordich in dienste ende nyet vande Gereformeerde Religie zijnde', waren gehouden 'hare kinderen . . nyet in te planten die Pauselicke superstitionen ende tgene strijdich zij met die Gereformeerde Christelijcke Religie'. In 1618 wordt hij door de Synode afgezet, ofschoon hij betoogde, dat hij 'was stil ende modest van leven en dat hij hem in 't stuck van Religie niet en bemoyde, dat oock sijn commissie niet mede en bracht'⁵⁹. Hetzelfde deed zich te Haarlem voor met de Rector Mr. Cornelis Schonaeus. De Amsterdamse Magistraat ging op dit punt in 1578 orthodoxer te werk, waarbij aan te tekenen is, dat de beide nieuwe Rectoren eerst korte tijd vóór hun aanstelling officieel lidmaat van de Hervormde gemeente waren geworden⁶⁰.

Dankzij het gemis aan harmonie tussen Kerk en Staat bestond dus in de Republiek vanaf den beginne hier en daar, dit is: zuiver plaatselijk en volkomen afhankelijk van lokale verhoudingen, iets dat we 'getemperde vrijheid' op het stuk van het onderwijs zouden kunnen noemen⁶¹. Dat deze 'vrijheid' uitsluitend de vrucht was van de houding der politieke Overheden, en niet van de kerkelijke autoriteiten, behoeft na het voorafgaande geen verder betoog.

Dit verwijt van gebrek aan eerbied voor de menselijke vrijheid is overigens niet uitsluitend gericht aan het adres van de Hervormde Kerk, het geldt evenzeer voor de Katholieke Kerk. Intolerantie en streven naar de absolute macht over het rijk van de geest treffen we – wat de situatie in de Nederlanden betreft – zowel aan in

het formeel Calvinistische Noorden als in het Katholieke Zuiden. Beide christelijke Kerken waren er onder geen beding toe te brengen, ook maar enige verdraagzaamheid ten opzichte van de anders-denkende te betrachten: dat de één de ander de vrijheid ontzegde, die zij voor zichzelf met absolute kracht opeiste, ontging de tijdgenoot blijkbaar!

Omdat de aanpak van het onderwijs te Antwerpen in 1585, het jaar van de Reconciliatie met Spanje, in zijn algemeenheid veel overeenkomst vertoont met de streng-Calvinistische schoolhervorming te Dordrecht in 1591, vermelden we hier nog terloops enkele bijzonderheden ten aanzien van de eerstgenoemde stad.

Op 10 september 1585, dus nauwelijks drie weken na de overgang van de stad, worden gecommiteerden van stadswege uitgezonden, om 'den schoolmeesters ende schoolmeesteressen wel scherpelijcken te bevelen ende te interdiceren d'exercitie van scholen te houden'. Alle onderwijs moet worden gestaakt. Tegelijk laten enkele schepenen zich samen met de Scholaster van het Kapittel 'informer en op de nutheyt ende bequaemheyt vande parsoonen diemen voordane binnen deser stadt ontfanghen ende toelaten de exercitie van schole te moigen houden'. Op 25 september 1585 wordt de eed vastgesteld, die door alle schoolhoudenden te Antwerpen moet worden afgelegd, en die als volgt luidde: 'Ick sweere dat ick ben inde gemeynschap der heyliger catholiquer apostolijcker en Roomscher kercke, ende dat ick de zelve sal altijts houden ende voorstaen, dat ick oock tot noch toe egeene boecken bij de catholycque apostolycke ende Roomsche kercke verboden mijnen scholieren geleert noch voorgehouden noch oock eenige leeringe contrarierende dezelve Religie, den Selven mondelinge voorgedragen en hebben, noch voordane eenige vande voorscrevenen verboden boecken noch oock andere leeringe leeren oft voorhouden doen oft laten leeren oft voorhouden en sal, bij mij selven oft iemanden van mijnent wegen, noch oock mijn scholieren eenige propoosten verbalijcken houden oft laten houden contrarierende de zelve religie, ende dat ick voors. van jare tot jare opten derden dage van

Aprille sal verzoeken van mijnen voor heeren deser Stadt oft heuren gedeputeerde nyeuwe admessie, soo verre ick begere noch schole te houden onder den selven eedt'⁶². Van 12 november 1585 tenslotte dateert de stadsodronnantie, 'dat nyemant wie dat zij, mans oft vrouwe persoon, hen en vervoirdere voortane schole te houden . . . , ten zij dat daertoe eerst ende vooral bij de scholasters deser Stadt ende den Gedeputeerden van mijnen voors. Heren, sullen zijn ge-admitteert ende geauthoriseert ende den behoorlijcken eedt' afgelegd hebben⁶³. Een van de presiemiddelen, die door de kerkelijke autoriteiten op ruime schaal werden gebruikt, bestond uit het onttrekken van de bedeling aan die armlastigen, die hun kinderen weigerden naar de godsdienstles te sturen. Zo schreef de Synode van 1630 voor: 'De arme menschen, aen de welcke gheen verhael en is, in cas dat sy hier in (dat sy hunne jonckheydt vande ses jaeren tot de vyfthien jaeren toe tot de . . . Catechisatie seynden) onachtsaem syn, salmen af-nemen ende onthouden alsulcke proven ende deelen als sy vande Kercke of Heylighen-Gheests tafel genieten, tot ter tyde dat sy hen hier in voeghen'⁶⁴. Vrije meningsuiting blijkt in het Katholieke Zuiden al evenmin bestaan te hebben als in het Noorden. Anders dan in de Republiek, bezaten de politieken in de Katholieke Nederlanden te weinig reële macht om een voldoende tegenwicht te kunnen scheppen voor het fanatisme en extremisme, die zich in het kerkelijk leven maar al te dikwijls manifesteerden.

Noten

1. Onvolledig en met onnauwkeurigheden in de 19de eeuw gepubliceerd. Zie RAMMELMAN ELSEVIER, W.I.C., *Het Lager Onderwijs te Leiden in 1578*, in: *De Navorscher*, 1860 (10) 216-217.
2. GESELSCHAP, J., *Het lager onderwijs in de oude tijd*, in: *Gouda zeven eeuwen stad*. Gouda, 1972, p. 366.
3. Werden in de jaren 1575/76 slechts 21 poorters ingeschreven, alleen reeds in 1577 klom dit getal op tot 125 nieuwe burgers. POSTHUMUS, N. W., *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, dl. II, 's-Gravenhage, 1939, pp. 12, 44.
4. WITKAM, H. J., *De dagelijkse zaken van de*

- Leidse Universiteit van 1581 tot 1596, dl. 3. Leiden, 1972, p. 58.
5. WITKAM, H. J., *op.cit.*, dl. 4, Leiden, 1970, p. 170 – Zie verder noot (18) en (22).
 6. GA Leiden, Gerechtsdagboek E fol. 1^v.
 7. GEURTS, P. A. M., *Mr. Willem van Assendelft, Kanunnik-Schoolmeester te Leiden (1579–1591) en het Privilegium fori der Universiteit*, in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 1964 (6) 10–11, 15, 19–20.
 8. Volledig gepubliceerd in: RUTGERS, F. L., *Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw, (Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II – Deel III)*. Utrecht, 1889, pp. 639–641.
 9. KLEYN, H. G., *Mededeelingen uit de Handelingen der Classis van Dordrecht omtrent den toestand van het onderwijs binnen hare grenzen in den eersten tijd der Hervorming*, in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)*, 1889 (12), 289, 291–292.
 10. HESSELS, J. H., *Ecclesiae Londino-Batavae etc.*, dl. 3/1. Cantabrigiae, 1897, p. 941.
 11. GOUW, J. TER, *Geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam, 1885–1892, dl. 5, pp. 222, 446–447; dl. 4, pp. 434–435.
 12. GA Amsterdam, Stadsrekeningen no. 45 fol. 103^v–107^v – GOUW, J. TER, *op. cit.*, dl. 7, 393–394 – Zie verder noot (18).
 13. GOUW, J. TER, *op. cit.*, dl. 5, p. 448.
 14. Na de Alteratie leverde iedere 5-jarige periode een groter aantal nieuwe poorters op dan de voorgaande. DILLEN, J. G. VAN, *Bromen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam, (Rijks geschiedkundige Publicatiën no. 69)*, dl. 1. 's-Gravenhage, 1929, pp. XXIV, XXXII.
 15. Op 1 febr. 1582 klaagt Rector Veeckemans over 'den geduyrighen twist welcke alsnoch is tuschen Mr. Gerrit (Hermansz Ravesteyn) ende Mr. Jan (Jansz) in die Oude Syts schole'. Eerst op 23 mei 1583 krijgt men hen zover, 'dat zy malcanderen omme vergiffenis ghebeden hebben ende zijn also tesamen versoent'. GA Amsterdam Kerkeradsnotulen no. 1, fol. 96, 97, 149, 150.
 16. Belangrijk wordt de vestiging van nieuwe inwoners te Amsterdam vooral na 1585, het jaar van de val van Antwerpen. Voor de gehele periode 1575 – aug. 1606 bedraagt het Zuidnederlandse percentage ingekomen poorters ruim 31% van het totaal. DILLEN, J. G. VAN, *op. cit.*, pp. XXIV, XXVI–XXVII.
 17. GA Amsterdam, Vroedschapsresoluties nr. 8 fol. 10–11.
 18. Een manuscript, getiteld 'Personeel, in de periode 1578–1610 verbonden aan de Latijnse scholen te Amsterdam', waarin ook biografische bijzonderheden verwerkt zijn, zal door mij t.z.t. gedeponeerd worden op het GA van Amsterdam.
 19. De eerste drie artikelen van de Schoolkeur werden, onvolledig en met omissies, reeds gepubliceerd. Zie GOUW, J. TER, *Naar school*, in: *De Oude Tijd*, 1874, p. 100.
 20. GA Amsterdam, Keurboek H fol. 194^v–195^r.
 21. Van 1578 – 1591 bedroeg het salaris der Rectoren 175 gld. per jaar, met daarbij een supplement voor hetgeen zij te weinig uit de schoolgelden hadden ontvangen; van 1592 tot 1595 was dit 200 gld. met supplement; vanaf 1595 ontvingen zij 500 gld. per jaar. In genoemde perioden bedroeg de wedde der conrectoren resp. 120 gld., 140 gld. en vanaf 1595 400 gld. per jaar. GA Amsterdam, Stadsrekeningen no. 45–88. Zie ook noot (18).
 22. Voor een uitvoerige beschouwing over de ontwikkeling van het onderwijs in Noordnederland in de periode 1572 – 1630 onder Zuidnederlandse invloed, verwijs ik naar de gelijknamige studie, die van mijn hand gepubliceerd zal worden in het *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 1972.
 23. 'Vervolgens werden twee Rectoren aangesteld, wier voortreffelijkheid niet weinig bijdroeg tot het bevorderen van de wetenschap: Cornelis de Reeckenaere, die, nog te Dordrecht werkzaam, Gerardus Joannes Vossius vormde, en Pieter Veeckemans van Meerhout, die onder andere Simon Episcopus, Ianus Douza en Paulus Merula, allen beroemde mannen, opleidde' (eigen vert.). BURGER, C. P., *Een Metselaar-Latinist*, in: *Het Boek*, 1931 (20) 305–306.
 24. GUICCIARDINI, L., (MONTANUS, P.), *Beschryvinghe van alle de Nederlanden, anderssins gheuoemt Neder-Duytschlandt etc.*, Amsterdam, 1612, p. 213.
 25. GA Leiden, Register Diversorum 1574–1628 fol. 65^{r-v}.
 26. Zie bv. RADEMAKER, C. S. M., *Gerardus Joannes Vossius (1577–1649), (Proefschrift Katholieke Universiteit van Nijmegen, 1967)*, Zwolle, (1967), pp. 18–19 – Verder noot (22).
 27. PLANQUE, P. A. DE, *Valcooch's Regel der Duytsche Schoolmeesters. Bijdrage tot de kennis*

- van het schoolwezen in de zestiende eeuw, (Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht, 1926), Groningen, 1926, p. 173.
28. GA Delft, Resoluties Burgemeesters, inv. nr. 17-2 fol. 113^v.
 29. GA Leiden, Gerechtsdagboek A fol. 464^r.
 30. GA Leiden Gerechtsdagboek A fol. 156^v.
 31. GARRER, A. H., *Schonaeus. Bijdrage tot de geschiedenis der Latijnsche School te Haarlem*. Haarlem, 1889, passim.
 32. VOGLER, J. G., *Geschiedenis van het Middelburgsch Gymnasium. Tweede tijdvak. Van 1574 - 1815: de Latijnsche School*, in: *Archief. Vroegere en latere Mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen*, 1894 (7) 351.
 33. HUBERTS, W. J. A., *De oude Latijnsche School te Zutphen*, in: *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche Gymnasiën voor 1862-1863*, 1863, pp. 109-110.
 34. GARRER, A. H., *op. cit.*, p. 34.
 35. GA Delft, Resolutie Burgemeesters, inv. nr. 77-3 fol. 21^r.
 36. Vanaf 1595 ontvingen zij voor hun werkzaamheden zelfs een vergoeding, zoals blijkt uit de Resolutie van 3 januari 1595, 'dat de scolasters ende toesienders vande Latynsche ende Duytsse schoole jaerlicxs meye mitte magistraet sullen ontfangen elcx acht guldens tot wedde ende twee stopen rinssche wyn'. GA 's-Gravenhage, Oud Archief inv. nr. 4 fol. 54^v, 56^r, 62^v e.v.; inv. nr. 5 fol. 33^r, 46^v, 51^v e.v.
 37. BRANDT, G., *Historie der Reformatie en andre kerkelyke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden. Met eenige aenteekeningen en aenmerkingen*, dl. 2. Amsterdam, 1674, pp. 16, 22.
 38. Een verschijnsel, dat zich vooral ook te Leiden voordeed - Zie noot (22).
 19. REITSMA, J., VEEN, S. D. VAN, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572 - 1620*, dl. II, Groningen, 1893, p. 115.
 40. GA 's-Gravenhage, Oud Archief inv. nr. 46 fol. 68^v.
 41. IDENBURG, PH. J., *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen, 1960, p. 23 - Zo zegt Brandt van Vondel: '... Onze Vondel... scheen... slechts tot neering opgebraght, leerende niet dan leezen en schryven, en lach ten dien einde eenigen tydt t'Utrecht terschoole'. VERWIJS, E., HOEKSMAN, J., *G. Brandts Leven van Vondel, met eene inleiding en aanteekeningen voorzien*. Amsterdam, 1905. p. 15.
 42. BURGER, C. P., *Willem Bartgen*, in: *Het Boek*, 1912 (1), 155.
 43. IDENBURG, PH. J., *op. cit.*, p. 23.
 44. GA Leiden, Gerechtsdagboek A fol. 557^v.
 45. Zie het artikel, vermeld in noot (22).
 46. POSTHUMUS, N. W., *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid*, dl. 3, (*Rijks geschiedkundige Publicatiën*, 18). 's-Gravenhage, 1912, pp. 699-700.
 47. SCHOTEL, G. D. J., *De Illustre School te Dordrecht. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in ons Vaderland*. Utrecht, 1857, p. 33 - Ook de Classis Dordrecht maakt reclame voor de Latijnse school, en schrijft in 1592 aan Londen: 'Ende behalve den Professeur der Griexe spraecke, die alle dage een lesse doet, so hebben sy noch vyff meesters onder de welke D. Adrianus Marcellus eertyts tAntwerpen, nu hier het rectoraat is bedienende. Dwelck daer toe dienen sal, so verde daer eenige waren welke hare kinderen op een goede schole wilden bestellen, dat sy daer van versekert mogen syn hier eene goede te sullen vinden, ende daer te Leyden de costen xvj, xvij, xvij, xix ende meer ponden belooppen, so nemen de rector ende de conrector die hier aen voor xij, xij, xv lb.'. HESSELS, J. H., *op. cit.*, no. 1242.
 48. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, pp. 465, 551.
 49. HESSELS, J. H., *op. cit.*, no. 674.
 50. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, pp. 465, 551, 639.
 51. De Ordonnantie van 1586 (zie noot (8)) schreef te dien aanzien voor: 'de institutie... vande hoofartickelen ende stucken der salicheyt als de thien geboden, de artickelen des Christelicken gelooffs, het Vader onzer ofte Gebedt des Heeren ende andere gebeden voor ende nae den eten etc., Daerna... den Christelicken Cathechismo, om denselven van buyten te leeren ende te behouden de selve inder scholen, als oock inder kercke op te seggen, neffens de oeffeninge int singen der psalmen, op sekere uren des daechs oft inder weke, ende de schoolgebeden ten inkompt inder schole ende int scheyden, Eindelicken oock (het) lezen van een Evangelium oft zeyntbrieff der apostelen voor de ionge Ieucht, die in verstande ende wetenschap heeft toegenomen. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, p. 640.
 52. ENNO VAN GELDER, H. A., *Getemperde vrijheid. Een verhandeling over de verhouding van*

- Kerk en Staat in de Republiek der Verenigde Nederlanden, etc.*, Groningen, 1972, p. 196.
53. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, pp. 639-640.
54. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, pp. 551-552.
55. Een complexe vraag, die een brede behandeling vraagt. Uiteraard kan hier slechts in zeer bescheiden mate op dit probleem worden ingegaan. Onlangs is gepoogd, hier een antwoord op te geven door ENNO VAN GELDER, H. A., *Op. cit.*, pp. 195-235.
56. KUIPER, E. J., *De Hollandse 'Schoolordre' van 1625. Een studie over het onderwijs op de Latijnse scholen in Nederland in de 17e en 18e eeuw*, (*Academisch Proefschrift Universiteit van Amsterdam*, 1958). Groningen, 1958, p. 33.
57. RUTGERS, F. L., *op. cit.*, pp. 154-155, 443.
58. Talrijke voorbeelden in het in noot (55) vermelde werk.
59. REYNDERS, H. J., *Van groote schole tot Gymnasium. Geschiedenis der Amersfoortsche Latijnsche School*, in: *Gedenboek van het Stedelijk Gymnasium te Amersfoort 1376 - 1926*. Amersfoort, 1928, pp. 28, 33-34, 36-37, 118-120, 161.
60. Onder de 'personen angedomen den 5 January anno 1578' in de Hervormde Gemeente van Alkmaar, wordt vermeld: Meester Pieter (Veckemans) Rector. Alkmaar, Archief van de Kerkeraad, inv. nr. 68 - Op 8 januari 1576 wordt Ellardus Augustini Rector lidmaat van de Hervormde Gemeente te Enkhuizen. RA Haarlem, Lidmatenboek Enkhuizen, inv. nr. K 1 - In juli 1578 werden beiden te Amsterdam aangesteld. Zie ook noot (18).
61. Term ontleend aan het in noot (52) geciteerde werk.
62. HENDRICKX, M. J., *De Reconciliatie te Antwerpen (1585 - 1600)*, (niet gepubl. doctoraalscriptie Universiteit Leuven). 1965, pp. 46-47, 136.
63. GENARD, P., *Ordonnantien van het Antwerpsch Magistraat rakende de godsdienstige geschillen der XVIIe eeuw*, in: *Antwerpsch Archievenblad*, dl. IV, p. 305.
64. RAM, P. F. X. DE, *Synodicon Belgicum sive Acta omnium Ecclesiarum Belgii a celebrato consilio tridentino usque ad Condordatum Anni 1801*, dl. III. Mechelen, 1858, p. 225. Eenzelfde maatregel werd genomen in 1610 (p. 119).

Curriculum vitae

J. G. C. A. Briels (geb. 1936) studeerde kunstgeschiedenis en wijsbegeerte aan de universiteiten van Leuven en Utrecht. Publiceerde op het gebied van de kunst- en cultuurgeschiedenis van de vroege zeventiende eeuw in Noord-Nederland, over welk onderwerp hij thans een dissertatie voorbereidt. Is momenteel werkzaam aan het Kunsthistorisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht.
Adres: Erepijnsstraat 147, Soest.

BIJLAGE I

Ordonnantie by Schoudt ende Burgermeesteren deser Stadt Leyden gemaect opt stuc vande scholen 30 october 1578

Eerst en zal niemant binnen deser stede school mogen houden om den kinderen te leeren lezen schryven reekenen of chyfferen dan die poorters off poortresen deser stede zullen zyn ende den eed by Burgermeesteren ende Gerechte geordonneert zullen hebben gedaen op verbeurte van vj £ te bekeren aan den Officier aen deser stede ende aen den armen elck een derdendeel, ende evenwel gehouden te zyn poorter te werden.

Gheen schoelmeesteren of meestressen en zullen binnen deser stede eenige kinderen Latynsche boucken hoe cleyn de zelve ooc mochten zyn, mogen leeren spellen of lezen anders dan inden Grootte Schole op

verbeurte voor den Mr. over elc kint van drie gulden ende voordien anderen voochden off verzorgers diese elders ter schole besteed hadde van tien gulden van xl groten te bekeren als voorn.

De schoelmeesteren off meestressen en zullen de kinderen niet mogen leeren de oude bedingen daer d'Ingelsche groete ooc eenige wangelovige spreucken inne vervat staen, noch ooc doude benedysen noch de zeven psalmen daer de letanie innestaet noch de leysseboucxkens ende diergelycke, den kinderen vande ware Christelycke religie afleydende, nemaer zullen de zelve in handen geven ende leeren zodanige boucken die de ware Christelycke religie, zoe die jegenwoordelyck openbaerlyck inden kercken geleert wert, niet en wederstryen, innehoudende het Vader Onze, de twaelf artyckelen des Christelycken geloofs, der jonger kinderen gebet, de tien gebooden, het mergen ende avont gebet, tgebet voor of naer den eeten ende diergelycke christelycke gebooden ende

lofsangen, de cathecismus, de psalmen zoe dzelve inden kercken werden gesongen, Evangelie boucken testamenten ende andere diergelycke, oock eenyge boucxkens van Manieren zeden ende daer zy goede spraecke uyt zullen leeren.

Ende zullen de meesters ende metressen naerstelyck ende wyters zorge dragen dat de kinderen hem by jongs niet en begeven omme eenige ydele ende beuzelinge historien te lezen die hem tot eenige wulpsheyt, dertelheyt off vleyschelicke lusten zouden connen trecken ende daer deur zy eenichsins ontsticht mocht werden, zulcx zy tselve in goeder conscientie voor God, de werelt ende de ouderen, voochden off verzorgers willen verantwoorden.

Ende zullen de meesters ende meestressen tot onderhoudenisse vande voorschreven ordonnantie aen handen vande Overheyt gehouden zyn te doen den naevolgenden Eed: Wy zweeren ende geloven dat wy ons gehoorsamelycken dragen zullen achtervolgende dordonnantie ons by Burgermeesteren ende Gerechte voorgesteld, zoe moet ons God helpen.

Dat voortaan niemandt toegelaten zal mogen werden, hy en zy by eenige gecommiteerden vanden Gerechte ondersocht off hy in zyn spellen lezen schryven reekenen ende chyfferen prompt zy.

Aldus gedaen den xxxen Octobris xvc achtentzeventich'

*GA Leiden, Register Diversorum inv.
nr. 20 fol. 141v-142r*

BIJLAGE 2

Ordonnantie over de francoische, duytsche ende Rekenscholen, te Dordrecht afgekondigd op 6 december 1591

Alzoot zeer noodich is ende eene Christelicke Overheyt toestact opde scholen, schoolmrs. ende schoolvrouwen zonderlinghe opzicht te nemen ende ordre te stellen, Opdat de kinderen (wezende het zaet daer wt alle gheschickelicheydt Inde kercke ende Inder republijcque te verwachten is) inde Christelicke religie, vreeze des Heeren, In alle zedicheyt ende gehoorsaemheydt midtsgaders in geleertheit, goede consten, ambachten ofte coopmanschap elck nae zyne gelegentheyte ende bequaemheyte moghen opghevoet ende opgetogen worden, tot eere Gods, verbreydinghe zyns heylighen Evangeliums, welstandt der kercken ende der republijcque ende tot troost ende welbehaghen van eenen yegelick Int generael ende particulier, die de vruchten daer van te verwachten

hebben, ende ghenieten zullen byden nacomelingen, Soo ist dan dat wij Schout, Borghemrn., Schepenen, Raedt, Oudtraedt, ende goede Luyden vanden Achten deser stadt Dordrecht, by advyse vanden Curateurs vanden Scholen der zelve stede, niet alleen goede ordre hebben willen stellen op onze ghemeyne Latynsche schole naer vuytwysen der bezondere ordonnantie daer aff gemaectt, Maer oock op alle Duytsche, francoische ende andere Scholen, in wat tale het zy, ende by wijen dat die opgehouden zoude mogen worden, ende hebben tot dien eynde naar rype Deliberatie ende overlegginghe der zaecken, geraemt, ghekeurt, ghestatueert, ende ghesloten, keuren, ende statuieren by desen, de poincten hier naer volgende. Ende hebben de schoolversorghers dezer onser Stede nu ter tydt wesende, ende die naemaels geordonneert zullen werden, Belast ende bevolen, Belasten ende bevelen met desen dat zy deze Onse Ordonnantie ende ordeninghe onderhouden ende doen onderhouden in alle haeren poincten ende articulen ende dat by provisie ende ter tijdt ende wylen toe by ons nae ghelegentheydt der zaecken veranderinghe daer inne gedaen zal zyn.

i Inden eersten dat voorts aen niemandt wie hij zij Man ofte vrouwe hem en sal mogen vervordren schole te houden om den kinderen Duytsch francois ofte eenighe andere spraken, Cyferen, Rekenen, ofte schryven te leeren, ofte eenighe teycken ofte caerte vuyt te steken binnen deser Stede, ofte ghebiedt der selver ten zy hy eerst ende alvoren daertoe hebbe vercreghen acte van toelatinge vanden schoolverzorgers deser stede, de welcke inde toelatinghe hen zullen hebben te reguleren ende te richten naer d'instructie die wy hen daertoe gegheven hebben opde verbeurte (soo yemandt hiertegen dede) van zesse carolus gul. ten eersten maele, ende ten tweeden male van het dubbel van dien, ende daertoe van arbitrale correctie.

*

ij Gheene Mans personen en zullen voortaan tot Schoolhoudinghe toegelaten werden, wesende beneden de vyff entwintich Jaren, Ende gheene Vrou personen beneden de twintich Jaren, ten ware onder tbeleyt van eenen anderen schoolmr. ofte schoolvrouwe d'welck evenwel niet en zal mogen geschieden dan met voorweten ende consent vande Schoolverzorgers.

*

ij Die toegelaten werden tot schoolhoudinghe zul-

len moeten doen den eedt aenden schoolverzorghers, die te boecke gestelt ende inde Acte van toelatinge geroert zal worden, Ende de schoolmeesters ofte schoolvrouwen zullen moeten verantwoorden ende rekening geven voorde gene die zij tot hare hulpe inder scholen (als boven) ghebruycken zullen willen.

*

iiij Ende zoo vele aengaet de gene die nu alreede int schoolhouden zyn tsij dat by provisie zy toegelaten ofte niet, die zullen binnen veertien daghen naer de vercondinghe van dezen, ter stadthuyze aff, schuldich zyn aende schoolversorghers over te brengen haeren name, toename, plaetse harer gheboorte, ende wooninghe alhier, midtsgaders der spraecken ende anders wat zy den kinderen leeren, Omme tselve ter school register gestelt te worden, Welcke, indien zy by den Schoolversorghers daertoe bequaeme, van goeden name, leven, ende conversatie bevonden worden, zullen moghen int houden harer scholen voorts vaeren by provisie, ende tot kennelicken wederzegginghe toe, zonder nieuwe acte van toelatinghe te moeten hebben, midts doende den eedt hier naer gestelt, hem draghende naer deze Ordonnantie, ende voorts volgende d'instructie den schoolversorghers gegeven voor geroert.

*

v Item niemant en zal moghen eenighe Caerte ofte Monster wthanghen dan met zijner eygene hand gemaect ende geschreven, ende van dien dinghen die hem zyn toegelaten te leeren, ende daertoe hy bequaem bevonden is, ende dat omme niemant te bedriegen ende alle abyuze te verhoeden, Opde straffe van twaelf carolus guldens.

*

vi Item alle schoolmeesters zullen gehouden zyn hen christelick godsalichlick eerlick ende onberispelick te draegen, Niet alleen inde schole ende omtrent den kinderen, maer oock buyten de schole ende in der kinderen affwesen, op dat zy niet alleene met leeringhe ende onderwijzinge, maer oock met goede exemple stichten mogen, Indien yemant ter contrarien bevonden worde te doene, soo zal hy vanden schoolverzorghers daerover vermaent ende oock naer gelegentheyte met gelde gestraft,

ofte oock van zyn officie geschorst ofte affgestelt mogen worden.

*

vij Ende zullen oock geenige oeffeninghe ofte handtteringe mogen doen, die den schoollampt oneerlick mocht wezen, ofte daer deur zy in hunne ampte eenichsins verhindert zouden worden.

*

vij Zy zullen de volle zesse dagen in der weke schole moeten houden, ende bij hare kinderen sich vinden laten, smorghens van acht uren tot den elfven, ende naemiddach van een uren tot den vieren.

*

ix Wtgenomen den twee speeldagen, des woonsdaechs ende saterdaechs nae middach, dan zullen zy de kinders verlaten ten twee uren, Wtgenomen oock den twee dagen alst hier beestemerckt is, Op allen anderen tyden als de werelt ongheschictlick naer booze ghewoonheit, ghezworen Maendach, Vastenavondt, kermissen, ofte diergelijcke dagen hout, zullen zy in hare scholen tot de ghewoonlicken arbeyt hen greeet moeten houden, zonder de kinderen dan oorloff te geven, Ende byzonder zullen zy niet toelaten dat na booze ghewoonheit Int pausdom, de kinderen op Thomas dach hare Meesters ofte Vrouwen wtslyuten om eenighe oorloff dagen aff te praemen.

*

x Sy zullen neerstich opzicht nemen opde affwesende kinderen, dat die niet en gaen schuylen in hoecken ende winckelen, ende zullen tot dien eynde adverteren de ouders die de bescheydenheit zullen weten te ghebruycken dat zy hare kinderen niet aff en houden zonder haere Meesters ofte Vrouwen daervan te waerschouwen opdat de onghehoorzame moghen gestraft ende van quade afgeweert worden.

*

xi Sy sullen hare leeringhe voor ende namiddach van ghebedt beginnen ende met eene danckzegginghe beslyuten.

*

xij Sy en zullen de kinderen niet leeren eenighe

boeckkens strydende tegen de Christelicke gereformeerde Religie, die in d'selve landen openbaerlicken by autoriteyt vande Hooghe Overicheydt geleert wordt, die den kinderen int geloove ofte int leven schadelick ofte argerlick zoude zyn, opde pene van vyff ende twintich carolus guldens ten eerste male, ende de tweede male opde verbeurte van haer officie.

*

xij Ende oft eenige ouderen hierteghen hen wilden beweeghen dselve zullen zy onderwysen datter goede boeckkens genoeg zyn die onpartydich zyn, ende daer niemant met billicheydt yet tegen spreken en can, als daer zyn boecken wt de ouden ende nieuwen Testaments ende oock andere, laten die Ouders niet aff, zoo zullen zy den zelve kinderen ontzeggen ende van zich wyzen omme niet in straffe te vallen.

*

xiii Item zullen zy haere kinderen daertoe bequaem zyn niet alleene de Catechisme dezer kercke leeren lezen, Maer oock van buyten op dat zy te beter inde fundamenten der Religien toenemen ende opgevoet worden.

*

xv Item die willen leeren knechtken ende meyskens gaende ende comende ter scholen, zullen daertoe moeten hebben zoodanighe bequaeme plaetse, dat zy van malcanderen tot eerbare tuchticheydt ghescheyden moghen blyven, ende geleert worden.

*

xvi Item sullen oock gehouden zyn goede toesicht te nemen opde kinderen als zy naer huys gaen, ten cynde zy goede manieren houden onderwegen, zonder te loopen spelen, tueren, ghebaren, vechten ofte roepen, de selve oock daertoe te houden, datse eerlicke personen byzonder die in officie ende staet zyn, te gemoet comende ende voorby gaende behoorlicke eerbiedinghe doen ende bewijzen.

*

xvij Somma zullen de schoolmeesters ende schoolvrouwen in alle poincten generalick tegen hunne schoolkinderen zich draegen trouwelicken ende neerstelicken, met vaderlicke ende moederlicke affectie, zoo haren ampte toestaat

omme der kinderen meesten oirbaer ende zalicheyt te zoeken.

*

xviii Ende midts de schoolmrs. ende schoolvrouwen haer debvoir doen in heuren ampte, soo willen wy oock dat zy van haren bedongen arbeys loon van der kinderen weghen trouwelicken ende wel betaelt zullen worden, daeromme de wyle eenighe ondanckbare Ouders ofte andere over den kinderen gestelt, hierinne te cort vallen ofte de kinderen met schaede haerder schoolmrs. ende schoolvrouwen te huys houden ofte in andere scholen stellen, zoo hebben wy daerinne willen voorsien ende verclaren dat de schoolkinderen die met den jaere besteeft zyn, schuldich zullen zyn ten vierendeel Jaers het vierdepart te betalen, ende worden zy voordien tydt affgehouden zoo zullen zy gehouden zyn het vierendeel Jaers vol te betaelen daer zy veertien daghen inne getreden zullen zyn ende die metter maendt betaelen oock vol betalen de maendt daer zy maer acht dagen inne getreden en waren.

*

xix Sy en zullen wetende gheene kinderen wt andere scholen mogen ontfangen, noch houden, daeraff voorgaende schoolgelt noch niet betaelt en is, Ende worden zy opt ondervraghen van dien bedroghen, zoo zullen zy daeraff geadvertteert deselve terstont gaen laten ofte zelve daervoren betalen moeten, Maer commen de kinderen wt onse groote Schole, zo zullen zy een briefken haers afscheijts den Rector der Latynscher scholen ende de duytsche vande duytsche Meesters moeten brengen.

*

xx Desgelycx zullen de costkinderen haere cost gelt ten langsten ten vierendeel jaers moeten betalen, ende alsense weder wt den cost thuyssal willen nemen ofte elders besteden zoo zalmen tselve voor dexpiratie vanden tyt een maendt moeten opzeggen, op pene van noch een maendt naer dexpiratie te betalen, dies zullen de schoolmeesters ende schoolvrouwen, de ouders vanden kinderen die van buyten zyn int aennemen van deze ordonnantie waerschouwen.

*

xxi Item de ghene die jongers inden kost houden en zullen gheene dochters daerby in haeren huysen moghen houden, ende d'andere byde dochters gheene jongers, Op de pene van zesse carolus guldens voor elck kindt.

*

xxij Sy zullen haere kostkinderen des zondaechs voor ende naemiddach, met ende voor hen mede inde kerck brengen ende opzicht daerop nemen datse stillichlick toehooren ende opmercken.

*

xxiii Item overmidts wy onse Latynsche schole genoeghsaem met Meesters beset ende goede ordre om wel geleert te worden gestelt hebben ende die willen doen onderhouden, zoo en zal gheene Meester in dese stadt hem vervorderen eenighe kinderen Latyn ofte Griecx te leeren opde pene van twaelf carolus guld.

*

xxiiii Item alle schoolmeesters ende schoolvrouwen zullen niet alleene hare schoolkinderen daertoe houden, dat zy met de kinderen van andere schole geene twist, strijt noch oneenicheydt aen en rechten, Noch oock andere schoolmrs. ofte schoolvrouwen bespotten ofte nae roepen, Maer zullen oock zelfs met de zelve in goeden vrede eenicheyt ende onderlingē eerbiedinge leven zoo als christelicke schoolmeesters ende schoolvrouwen betaemt, Indijen yemandt ter contrarie doet ofte laet geschieden die zal staen tot correctie vande schoolversorgers nae gelegentheyt der zaecken.

*

xxv Ende byzonder willen wy dit poinct verstaen hebben vanden Meesters ende vanden kinderen ter Grooten scholen den welcken zoo yet misseyt ofte misdaen wordt met woorden ofte met wercken onse ernstelicke meeninghe is, dat de misdaet zal ghebetert worden offe aen ons gheschiet ware.

*

xxvi Doch omme beter ordre ende vrede allesins te houden, is onse meeninge wanneer eenighe schoolmrs. ofte schoolvrouwen op malcanderen, ofte opde kinderen van eenijghe scholen yet te claghen hebben, Ofte oock de Borgers te-

gens eenighe schoolmeesters ofte schoolvrouwen van wegghen hare kinderen yet te zeggen hebben, dat tselve voordē schoolversorghers ghebracht verhoort ende gheeyndighet worden ist mogelick, anders aen ons rapport gedaen zynde, zullen wy onvertoghen recht daer over doen, Ende tot wtrectinghe van deze ende andere zaken hares ampts zullen de schoolversorghers alle weke eenmael ordinare te zamen comen, des woonsdaechs int hoff, inde camer daertoe geordonneert naeden avondt gebedt, daer nae zich eennē yegelick die met hen te doen heeft, zal hebben te reguleren ende richten.

*

xxvii Item de schoolversorgers zullen tot allen tyden ende plaetsen moge in allen scholen visitatie doen alst gelegen zy, ende hen van noode duncken zal, zonder yemants teghen zegghen.

*

xxviii Ende om beter opzicht opde scholen te hebben, ende dese ordre te doen onderhouden, soo zullen de schoolversorghers alle jaers eenighe personen mogen deputeren die zy mede d'opzicht ende handthoudinge dezer Ordonnantie sullen bevelen, omme aen hen te rapporteren de gebreken ende verbrekinge die hen voorcomen sullen, de welcke zij oock zullen mogen gebruycken tot haer adistentie zoo wanneer eenich nieuw schoolmeester ofte schoolvrouwe ghexamineert ende beproeft zal worden, aengaende zyne bequaemheyt, welcke alsoo gedeputeert trouwelicken haer neersticheyt zullen moeten doen in tghene hen bevolen zal zyn.

*

xxix Sullen oock de schoolmrs. ende schoolvrouwen zoo wanneer sy van deen huys in dander trecken tselve de gedeputeerde voors. aengeven moeten, op dat zy te bequaemelicker in hunnen opzicht mogen voortgaen opde pene van zesse carolus guldens.

*

xxx Ende soo yemandt de Gedeputeerde vande schoolversorghers tselve ofte haren bode int exerceren van hare ampt ofte wt zaecke vandien yet misseyde ofte hare bevel ongehoorsaem ware, die zal daermede verbeuren drie carolus

guldens ende zal daerenboven ter arbitragie vande schoolversorgers van sijne schoolhoudinghe gheschorst ofte affgesteld mogen werden.

*

xxx*i* Item wanneer enige schoolmr. ofte schoolvrouwe quame deser werelt toverlyden, zoo zullen alle schoolmeesters gehouden wesen met den lycke tot de begraeffnisse te gaen, ende zal de wete daeraff doen die lest tot den zelven dienst toegelaten zal zyn, ofte zal eennen anderen (dient wel verricht is) in zyn plaetse stellen, sullen oock de Jongste in officie alhier het lyck draegen, ende zoo yemant niet en verscheen byde begraeffnisse die zal daer mede verbeuren zesse stuuvers ende die dragen moesten dubbelt gelt.

*

xxx*ij* Item alle de penen ofte boeten die volgende deser Ordonnantie vervallen zullen, staen te bedeelen in drie deelen als een derde part tot de heere die dexecutie doen zal, het tweede den armen ende het derde aende onkosten die de versorgers der scholen tot verrichtinge harer ampts doen zullen.

Aldus gedaen ende gearresteert inde Camere Indiciale der stadt Dordrecht opden xxv*ij* en Nevembris ende naer voorgaende clockegeslach vande stadthuyze aff gepubliceert Opden zesten Decembris inden jare ons Heeren 1591, onder stont geschreven in kennisse van my ende was onderteyckent Berck.

Eedt der Schoolmeesteren ende der Schoolvrouwen. Ick zweere ende belove de stadt van Dordrecht houwend getrouw ende de Burghermeester ende Regeerders der selver ende haren Gecommitteerde Schoolversorgers volgende dese Ordonnantie ghehoorzaem te zyn, te eeren ende te respecteren nae behoren, zonder daer tegen te comen ofte te doen in eenigher manieren, Oock mij in myne ampt dienvolgende neerstelick ende trouwelick te dragen als een goet godsalich schoolmr. ofte schoolvrouwe schuldich is te doene, zoo helpe my Godt'.

GA Dordrecht, Afd. Curatoren no. 1 fol. 1r-5r

BIJLAGE 3

Instructie voor de Schoolverzorghers der Stede

Dordrecht (exerpt)
21 dec. 1591

Schoolversorghers . . gecommiteert tot opsicht der scholen: Jacob Muijs van Holij Schouth ende Bailliu van Suijdthollandt, Jacob Frans Wittesz schepen, Mr. Henricus Corputius en D. Jeremias Bastingius, Dienaers der Duijtsche Kercke, Joannes Polijander, Dienaer der Fransche Kercke, Mr. Joos de Menin Eerste Raedt Pensionaris, Dr. Johan Berck Tweede Raedt Pensionaris, D. Adriaen van Blienborch Waerdein vande Munte.

iiij Sy sullen alst hen goet ende proffytelick dunckt alle de byscholen ofte eenighe vandien tallen tyden visiteren mogen ofte door eenighe doen visiteren;

v Maer voornemelick zullen zy neerstelick eenige vuyt haer deputeren die by gebeurte dagelick alst te passe comt opde beleydinge der Latynscher schole daer zoo veel aen gelegen is, achtinge zullen nemen, om te besien off het alles recht ende ordentelick toegaet;

vij Ende en zullen zy niet alleen toesien dat alle de Meesters inde Latynsche School Litmaten der kercken zyn, professie vande waere Religie doende, ende die onderschryvende, bequaem tot haeren ampt, vroom van leven ende wandel,

vijj Maer zullen oick voortaan Inder ganscher Stadt niemanden tot schoolhouden toelaten dan die professie doet vande ware Religie ende bequaem tot zyn ampt ende vroom van leven is;

ix Wt welcken eynde zy de schoolmrs. ende vrouwen die toe te laten zyn byde Predicanten zoo veel de Religie aengaet, ende by andere Gedeputeerde schoolmrs. soo veel haer ampte aengaet, dat is Int gene zy verclaert zullen hebben te willen leeren, in haer tegenwoordicheydt laeten examineren ende niet dan wel beproeft toelaten;

x Doch zal regard genomen werden dat tgetal der Schoolmrs. ende Vrouwen niet te groot en worde, op dat de toegelatene haer broot ende cost eerl. te gewinnen niet verhindert en worden;

xiiij Ende tot recognitie vande faveurs die den Schoolmrs. ende Vrouwen gheschiet inde examinatie ende toelatinge totten schoolampt soo sullen de nieuwe aencomende Meesters ende Vrouwen . . moeten betaelen voor

deerste aennemē tot behoef der schoolversorghinghe ende der oncosten die tot dien fyne gedaen moeten werden:

- xv De Walsche schoolmrs. iiij k. guldens
- xvj De Duytsche schoolmrs. iij k. guldens
- xvij De Walsche schoolvrouwen ij k. guldens x st.
- xviii De Duytsche schoolvrouwen ij k. guldens
- xxij Sy sullen oock achtginge nemen dat de ordinaris wedden ofte gagien der schoolmrs. Inde Latynsche schole ter bequaemer tydt betaelt worden dat oock vande extraordinaris affreekeninghe ende voldoeninghe gheschiede alle vierendeel Jaers;
- xxv De Rector ij C k. gul.
- xxvj De Conrector 1 C k. gul.
- xxvij De derde Latynsche Mr. 1 C xx k. guld.
- xxviii De eerste Duytsche Meester 1 C xx k. guld.
- xxix De tweede Duytsche Meester Lxx k. guld.
- xxxj Voor extraordinaris ofte voor byval pleecht de Rector te hebben de helft vanden Schoelloon 100 car. guld.
- xxxvij Boven desen zyn D. Francisco Nansio die in des afgestorven Rectors plaetse gecomen is noch toegevoucht extraordinaris een hondert carolus guld.
- xliij Indien de Meesters inder scholen door ouderdomme comen affgaen ende onbequaem worden . . . zoo zal goede gedachtenisse ghehouden werden wanneer dat eenige Costeryen in deser Stadt comen te vervallen, datse ten meesten dienste der Kercken ende der Scholen gegeven worden⁷.

GA Dordrecht, Afd. Curatoren no. 1 fol. 1-2

BIJLAGE 4

Schoolkeur van Amsterdam 9 sept. 1595

*Beroerende de Hoofd ende de byschoolen.

Alsoo van deeser Stede wegen groote vlyt gedaen is sonder eenige costen te sparen om de twee Hoofdschoolen der selver Stede te versien van alle nootelycke bequaemheyte, Ende vernemelyck van geschichte meesters: ten eynde de Jonge Jeucht van kindts been aff inde selfder hoofdschoolen inde vrese godes, in goede tucht ende alle eerbaerheyte opgetogen ende nae elcx gelegentheyte inde Latynsche, grieksche, Duytsche ende Francoissche talen, Mitsgaders om wel te leeren schryven, cyfferen ende reekenen onderweesen mochte worden. Ende van oudts benefens de voors. Hoofdschoolen noch eenige byschoolen binnen

deeser Stede toegelaten zyn geweest, daerinne mede alle goede ordre dient gehouden te worden, op dat inde selfde byscholen de Jeucht insgelycx wel opgetrocken ende geleert moge worden, So ist dat myn Heeren vanden Gerechte geordonneert ende gestatueert hebben Gelyck se ordonneren ende Statueren mits deesen

- i Dat naeden eersten Novembris toecomende niemant man noch vrouw binnen deeser Stede off de vryheyte vandien eenige byschoolen sal mogen houden noch oock byde huysen gaen leeren, Dan die poorter oft poortersse deeser Stede zynde, voorde expiratie vande voorsz. tyt by myn Heeren den Burgermrs deeser Stede off haeren gecommiteerdens behoorlick geexamineert ende daer toe bequaem gekent sal weesen, ende vanden voorsz. myn Heeren den Burgermrs specialycken toegelaten ende in deeser Stede Register aengeteyckent zynde ende belofte van getrouwicheyte gedaen hebbende, acte van admissie gethoont sal hebben aenden Rector vanden Hoofdschoole der syde, daer alsulcke toegelaten schoolmr. oft schoolvrouwe woonachtich zal zyn, op pene van tsestien gulden ende daerenboven arbitrale correctie.

*

- ij Dat oock niemant eenige ondermeesters te hulp sal mogen neemen sonder speciale toelatinge als boven, op gelycke pene.

*

- iiij Nyemant en sal oock eenige Latynsche boecken inde byschoolen de Jeucht mogen leeren sonder speciael consent daertoe te hebben noch oock eenighe Duytsche off Francoissche boecken dan die eerbaer ende stichtelyck zyn, noch Godes heylige woorts, ende de gereformeerde Religie hier te lande geexerceert nyet en contrarieren, Op pene van twaelf gulden t'elcken mael te verbeuren, ende daerenboven arbitralyck gecorrigeert te werden naer gelegentheyte der saecke.

*

- iiiij Ende sullen de toegelaten schoolmeesters ende schoolvrouwen gehouden zyn alle daechs (wtgesondert alleenlyck de Sondach ende andere dagen die alhier opentlyck geviert worden) haer schoolen selfs naerstich waerneemen, Te weeten vanden eersten martij totten laetsten Septembris beyde incluijs, des morgens van achten tot elfven

ende des naemiddaechs van eenen tot vyfven, ende vanden eersten Octobris totte laetsten february beyde incluys smorgens van halff negenen tot elfven ende des naemiddaechs van eenen tot vieren, Ende haer benaerstigen dat zy inden selfden tyt voor ende naemiddage elck kindt eens perfectelyck hooren, ende der geener die schryven leeren haer schrift telcken reyse eens besien boven het hooren van haer lessen.

*

vj Sonder datse den kinderen meer als eens ter weecke, te weeten des Donderdaegs den geheelen namiddach oorloff zullen mogen geven, ende daer beneffens nyet dan Saterdaechs somers nae vieren ende swinters nae drie uren.

*

vj Sullen oock gehouden zyn pertinent Register te houden vande namen haerder Schoolkinderen mitsgaders vander selver Ouderen ende voochden ende der kinderen woonstede beneffens de ouderdom vande knechtken getrouwelyck aen te teykenen, Ende al t'selfde den Rector vande Hoofschool haerder Zyde alle vierndel Jaers te behandigen, Ende daerbeneffens te betaelen aenden selfden Rector off zyn gecommiteerde vande knechtken boven de seven Jaeren oudt zynde die alleen leeren leesen vyff stuvers, die leesen ende schryven tsamen leeren zes stuvers ende vande geenen die francois off cyfferen ende Reekenen leeren seven stuvers int vierndel jaers, waer voor zy vast zullen moeten staen, om tselfde in gereede penningen elcke vierndel jaers te betalen. Op de verbeurte van drie gulden voor elcke Jongen die zy verswegen zullen hebben voor deerste reyse, Voorde tweede reyse gelycke verbeurt ende daerenboven gesuspendeert te worden den tyt van zes weecken van heurluyder officie, Ende voorde derde reyse op gelycke verbeurt ende privatie van heurluyder officie.

*

vij Sullen mede de kinderen die bequaem zyn ende

welcker ouderen zulcx moghen lyden uijt den Catechismo der gereformeerde kercken het morgen ende Avont gebeth leeren ende eenen vande selfden by gebeurten de voors. gebeden smorgens ende savonts int affscheydt van buyten ende overluyt met geschichtheyt ende aendacht doen leesen, ende voorts den selfden de gebeden voor ende nae den eeten inde voors. Catechismo staende mede van buyten laten leeren, ende oock wel den geheelen Catechismus die soveel soude kunnen dragen.

*

vijj Ende en sullen de luyden nyet gehouden zyn voor schoolgelt meer te geven dan als volcht, Te weeten van kinderen die noch gheen seven jaren out zyn twaelf stuvers, vande geenen die seven jaren ende daerboven out zyn ende alleen leeren leesen twintich stuvers, vanden geenen die leesen ende schryven tsamen leeren dertich stuvers, ende vande geenen die Cijfferen ende Reekenen off francois leeren veertich stuvers int vierndel jaers.

*

ix Welck schoolgelt de Luyden die de kinderen tschool besteedt hebben alle vierndel jaers gehouden zullen zyn te betalen binnen acht dagen nae dat het verscheenen sal weesen tzy dat de kinderen tvolle vierndel jaers uijtgegaen zullen hebben ofte nyet ende zullen d'ouders ofte bevelhebers vande kinderen die de selfde besteedt hebben daer voor gepandt mogen werden van veertien dagen tot veertien dagen.

Actum den xxxe Augusti XVc vyff entnegentich Presentibus de Schout allen den Burgermrs Exempto Cant ende allen den Schepenen Exempto Cornelis Jacob With.

Ende gecundicht den ix Septembris Presentibus den Schout Cromhout Burgermrs ende alle den Schepenen Exemptis Cornelis Jacob Wits ende Pieter Hasselaer'

GA Amsterdam, Keurboek H fol. 49v-52r